

Lenin, Stalin och Trotskij i svenska uppslagsverk

Innehåll

Inledning	1
Nordisk familjebok (Uggleupplagan, 1904-26)	2
Bolsjeviker	2
Lenin	2
Stalin	4
Trotskij	4
Svensk uppslagsbok (andra upplagan, 1947-1955)	5
Lenin	5
Stalin	10
Stalinism	15
Trotskij	15
Trotskister	17
Nordisk familjebok (fjärde upplagan, 1951-55)	17
Lenin	17
Stalin	19
Trotskij	20
Bonniers Lexikon (1961-67)	21
Lenin	21
Stalin	22
Stalinism	23
Trotskij	23
Trotskism	24
Bra Böckers Lexikon (1983-1990)	24
Lenin	24
Stalin	26
Stalinism	26
Trotskij	27
Trotskism	27
Nationalencyklopedin (1989-1995)	27
Lenin	27
Leninism	28
Stalin	29
Stalinism	31
Trotskij	31
Trotskism	32
Fjärde internationalen	32

Inledning

Under stora delar av 1900-talet var uppslagsverk en viktig källa till kunskap i svenska hem. Ett stort antal olika lexikon gavs ut, vissa av dem i flera upplagor. Det fanns stora variationer när det gällde omfattning, från stora (*Svensk uppslagsbok*) till små (*Focus*). Det fanns allmänna lexikon och sådana som var specialiserade på vissa ämnesområden t ex juridik, sport, nöjen eller musik.

Fram till Internets genombrott (på 90-talet) var uppslagsverk den viktigaste och ibland enda källan till vetande som inte var av mer nyhetsbetonad karaktär, där dagspress och radio/TV givetvis dominerade. Därför är det intressant och lärorikt att närmare titta på vilka budskap som uppslagsverken förmedlade, i synnerhet när det gäller ämnesområden som det råder delade meningar om, såsom religion, politik och historia.

Det mesta som rör den ryska revolutionen är kontroversiellt. För den som är intresserad av politik och historia så bör det därför vara intressant att ta del av vad våra lexikon haft att säga om dessa frågeställningar. Denna dokumentsamling handlar om detta: Här redovisas vad ett antal representativa, större uppslagsverk skrivit om bolsjevikledarna Lenin, Stalin och Trotskij, det hela kompletterat med några andra uppslagsord med anknytningar till dessa tre herrar (såsom ”stalinism” och ”trotskism”) – avstamp görs med 20-talets ”uggleupplaga” av *Nordisk familjebok* och det hela avslutas med 90-talets *Nationalencyklopedin*.*

Lenin var redan död när det första uppslagsverket, *Nordisk familjebok*, 1925 publicerade sin första artikel om honom. Däremot levde och verkade Stalin och Trotskij flera årtionden ytterligare (de dog 1940 resp 1953) och detta mot en fond av stora politiska händelser – inklusive nazismens seger i Tyskland, spanska inbördeskriget och 2:a världskriget.

I ett uppslagsverk är utrymmet alltid kraftigt begränsat, vilket framtvingar förenklingar och ett strängt urval av fakta. Och när vi har att göra med kontroversiella frågor så är det oundvikligt att artikelförfattarens ideologiska och politiska preferenser spelar en stor roll för faktaurval och tolkningar. Även om det inte finns så många direkta faktafel – det finns dock även sådana – i de artiklar som vi återger nedan, så finns det en hel del som man kan invända mot eller med fog ifrågasätta, men det skall jag inte gå in närmare på – det skulle kunna vara ett lämpligt ämne för speciella artiklar, inklusive längre uppsatser. Och, oavsett vilka kritiska synpunkter som man kan ha, så är uppslagsverkens artiklar intressanta och läsvärda, inte minst som tidsdokument.

Innan vi låter uppslagsverken tala för sig själva ska några klargöranden göras om ”Uggleupplagan” av *Nordisk familjebok* som gavs ut under åren 1904-1926:

I uppslagsverkets *supplementband* (publicerade 1925-26) finns artiklar om alla tre (Lenin, Stalin och Trotskij), medan Trotskij är ensam om att förekomma även i ”icke-supplementdelen”, band 30.

Anledningen till att Lenin bara finns med i ett supplementband är att uppslagsordet *Lenin* skulle ha hamnat i band 16, vilket publicerades 1912, och då var Lenin inte tillräckligt känd för att platsa i uppslagsverket.

Stalin hör hemma i band 26, publicerat 1917, men då var Stalin i stort sett okänd (även i Ryssland). Stalin-artikeln i supplementbandet (1926) är också relativt kortfattad, beroende på att Stalin fortfarande var ganska okänd utanför Ryssland, detta oaktat att han vid denna tidpunkt redan var den ”starke mannen” i Sovjetunionen.

Att Trotskij, förutom i supplementbandet, även kom med i uppslagsverkets band 30 är inte så underligt, eftersom detta publicerades 1920, dvs 3 år efter Oktoberrevolutionen.

Oktober 2007 / Martin Fahlgren

* I samlingen saknas uppslagsverk från perioden 1927-46, t ex 1:a upplagan av *Svensk uppslagsbok* (1929-37). När vi får tillgång till ett sådant ska kommer vi att komplettera med detta.

Nordisk familjebok (Uggleupplagan, 1904-26)

Bolsjeviker

[*Nordisk familjebok, supplement, band 34, 1925, sp 721-722*]

Bolsjeviker (ry. *bolsjevikiĵ*, eg. ”majoritetsmän”) kallades i Ryssland från omkr. 1906 en grupp revolutionärer, som urspr. tillhörde det ryska socialdemokratiska partiet och där förfäktade en radikalare marxism än den moderatare gruppen mensjeviker (ry. *mensjevikiĵ*; eg. ”minoritetsmän”). Dessa båda partinamn härledas från ry. *bolsje*, ”större”, och *mensje*, ”mindre”, och uppkommo med anknytning till den omständigheten, att den förra, af Lenin (V. I. Uljanov; se Lenin. Suppl.) ledda gruppen, hvars schism med den moderatare, af Martov ledda gruppen uppkommit på en i Bruxelles och London 1903 hållen rysk socialdemokratisk partikongress, på en ett par år senare hållen kongress lyckades ernå majoritet öfver Martovs grupp. Styrkeförhållandena mellan de båda grupperna lära på nästa kongress ha omkastats, men namnen bolsjeviker och mensjeviker bibehöllos likväl för de grupper, vid hvilka de urspr. fästs. Bolsjeviker bröto sig snart ut ur det socialdemokratiska partiet och rivaliserade inom Rysslands revolutionära värld såväl med mensjeviker som med det likaledes ur det gamla socialdemokratiska partiet framgångna socialrevolutionära partiet. Medan detta sistnämnda särskildt sökte anhängare bland bönderna och länge hyste en af ”nihilistiska” traditioner bestämd förkärlek för terroristisk taktik, koncentrerade bolsjeviker och mensjeviker sin propaganda på industriarbetarna, hvilka de ville göra till förnämsta drifkraften i den eftersträfvade ryska revolutionen; därvid ville bolsjeviker konsekventare upprätthålla den principiella motsatsen mellan ”proletärer” och alla slags ”kapitalister”, hvarför de afböjde samverkan med borgerliga republikaner inom en parlamentarisk nationalstat och tänkte sig proletariats seger genom en från Ryssland utgående världsrevolution. – Om bolsjevikers teoretiska samhällsuppfattning se Kommunism i Suppl., om deras försök att praktiskt förverkliga den, hvilket i Ryssland vidtog kort efter marsrevolutionen 1917 och ledde till deras öfvertagande af regeringsmakten genom novemberrevolutionen s.å., se Ryssland (Historia). Suppl. – Benämningen bolsjeviker har efter 1917 småningom kommit att i dagligt tal användas äfven om deras mer eller mindre afgjorda meningsfränder inom många andra länder, särskildt om dessa äro anslutna till Tredje internationalen (se Internationalen. Suppl.). V. S-g.

Lenin

[*Nordisk familjebok, supplement, band 37, 1925, sp 120-122*]

Le'nin, Vladimir Iljitj Uljanov, rysk revolutionär statsman, f. 10 april (g. st.) 1870 i Simbirsk, d. 21 jan. 1924 i Gorki nära Moskva, var son till en folkskolinspektör, tillhörande en rysk-tatarisk släkt, och bar i sin ungdom endast släktnamnet Uljanov, men utbytte det senare mot Lenin, en af de pseudonymer han oftast användt som politisk skriftställare (skref sig ibland Uljanov-Lenin). Medan L. var elev vid gymnasiet i Simbirsk, blef hans äldre broder, studenten Aleksandr Uljanov, 1887 af rättad genom hängning såsom delaktig i en sammansvärjning mot tsar Alexander III:s lif, en tilldragelse, som kraftigt bidrog till att stärka den yngre broderns redan då genom studium af Marx' skrifter närda revolutionära åskådning. Broderns öde hindrade L. att bli inskrifven vid Petersburgs universitet, och han inskrefs därför s. å. vid universitetet i Kazan, där han idkade juridiska studier. Af politiska skäl relegerades han därifrån 1891, men lyckades då vinna tillträde till Petersburgs universitet, aflade där juridisk examen och verkade någon tid i hufvudstaden som advokat. Han stod i liflig förbindelse med ledande ryska marxister och grundlade 1895 en ”förening för arbetarnas befrielsekamp”, hvilken i revolutionärt syfte bl. a. organiserade strejker. L. invecklades 1896 i en socialdemokratisk ”komplott mot statens säkerhet”, arresterades och blef 1897 på tre år förvisad till Sibirien, där han vistades i Irkutsk och Krasnojarsk och bland de förvisade dref propaganda för sina ytterlighetsläror. Från Sibirien begaf sig L. 1900 utomlands, vistades en tid i London och slog sig sedan ned i Schweiz. Där uppsatte han, jämte de socialdemokratiska emigranterna Plechanov och Martov, i Genève tidskriften ”Iskra” (Gnistan), hade betydande andel i partiets sprängning på dess

kongress i London 1903 och blef ledare för den längst åt vänster gående "bolsjevikiska" gruppen (se Bolsjeviker. Suppl.). Under det ryska revolutionsförsöket 1905 vistades L. i hemlandet, men motsatte sig hvarje samverkan med borgerligt frisinnade element och afböjde att inträda i det i Petersburg bildade arbetarrådet. Efter revolutionsförsökets misslyckande räddade sig L. genom en äfventyrlig flykt genom Finland öfver till Stockholm och återupptog i Schweiz sitt revolutionära skriftställen. Bl. a. utgaf han en bok om Kapitalismens utveckling i Ryssland och den filosofiska skriften Materialismen och den empiriska kritiken, hvori han från strängt marxistisk ståndpunkt granskade och utdömde Humes, Berkeleys och Kants filosofi. L:s styrka låg ej på det teoretiska området, och hans skrifter röja föga originalitet, men desto mer af marxistisk doktrinarism. Däremot var han en glänsande organisatör och skarpsynt revolutionsstrateg. När Världskriget 1914 bröt ut, betraktade han det uteslutande från synpunkten af de möjligheter det erbjöd för förverkligandet af bolsjevikernas syftemål, den proletära diktaturen som medel för samhällets omdaning enligt kommunismens idéer. L. tillhörde vid mötena i Kienthal och Zimmerwald 1915 den riktning, som ville arbeta för krigets förvandling till en proletärernas gemensamma strid mot den kapitalistiska samhällsordningen. Då marsrevolutionen 1917 störtat det ryska själfhärskardömet, sökte L. och hans grupp (Zinovjev, Radek m. fl.) först tillstånd af de allierade att resa till Ryssland, men då detta vägrades, tvekade de ej att med tyska militärledningen träffa aftal om tillstånd att företaga resan genom Tyskland. Genomresan företogs i plomberade järnvägsvagnar, och färden fortsattes öfver Sverige och Finland.

Genast vid sin ankomst till Petersburg (april) igångsatte L. en intensiv agitation för sitt "maximalistiska" aktionsprogram: hela statsmaktens öfverlåtande åt arbetar- och soldatråden, krigets upphörande genom proletärsoldaternas broderliga samverkan vid fronterna, kommunistisk jordreform, rysk proletärdiktatur och försök att med utgångspunkt därifrån åstadkomma en "världsrevolution". Om försöken till programmets praktiska förverkligande se Ryssland. Historia. Suppl. Ett första, mot Kerenskij-regimen och dess ententevänliga krigspolitik riktadt omstörtningförsök i juli misslyckades, och L. måste under flera månader hålla sig dold, men han förberedde nästa anstormning, och revolutionen 7 nov. gjorde honom och hans bolsjevikiska meningsfränder till Rysslands herrar. Själf blef L. ordf. i folkkommissariernas råd, hvilken befattning han beklädde till sin död. I klar insikt om ryska folkets oemotståndliga fredslängtan, slöt L. mars 1918 fred med centralmakterna på de hårda villkor dessa föreskrefvo. I samverkan särskildt med Trozskij (se d. o.) skaffade han den nya diktaturstyrelsen dess militära underlag, "den röda armén". Politiska motståndare (socialrevolutionärer och mensjevikiska socialister likaväl som borgerligt frisinnade och den gamla regimens anhängare) höllos nere genom den hänsynslösaste terrorism och öfvervakades genom en om tsartidens "ochrana" erinrande polisorganisation; propagandan för "världsrevolutionen" organiserades genom den 1920 under rysk bolsjevikledning bildade Tredje internationalen. Då den kommunistiska samhällsordningens genomförande strandade på böndernas motstånd, tvekade den fordom så doktrinärt halsstarrige L. ej att opportunistiskt anpassa sig efter sakförhållandena och 1921 genomföra den s. k. "nya ekonomiska politiken" (se N e p. Suppl.) med rätt för bönderna att (mot skatteplikt) sälja sin spannmål och med den privata handelns reglementerade frigifning som konsekvens af denna eftergift, hvilken L. framställde såsom endast en tillfällig reträtt från det i teorien alltjämt upprätthållna stränga kommunistprogrammet.

L. sparade ej sina krafter under dessa omhvälfningsår. Han var ingen bländande talare, men hans skarpblick för rysk folkpsykologi satte honom i stånd att behärska de församlingar, i hvilka han uppträdde, och bland sina medhjälpare åtnjöt han en obestridd auktoritet, öfveransträngning påskyndade emellertid förvärrandet af den sjukdom, hvaraf han led. Den framträdde i slutet af år 1921; våren 1922 visade sig allt tydligare symtom af förkalkning och sjukliga förändringar i hjärnan. Efter en tids hvila kunde han nov. 1922 för en kort tid återupptaga sin verksamhet, men redan dec. s. å. följde ett svårt recidiv, i maj 1923 flyttades L. till Gorki, där visserligen någon förbättring småningom inträdde, men omsider en stark blodutgjutning i hjärnan gjorde slut på hans lif. Utanför Kremli har ett monument öfver L. rests, och hans minne har firats bl. a. genom omdöpning af flera städer, däribland af Petersburg-Petrograd till Leningrad. På sv. utkommo 1924

flera af hans småskrifter; på tyska föreligga bl. a. ”Staat und revolution” (1918) och ”Die agrarfrage in Russland” (1920). – Jfr litteraturhänvisningar vid art. Ryssland. Historia. Suppl. V. S-g.

Stalin

[*Nordisk familjebok, supplement, band 38, 1926, sp 464*]

Stalin, Josef Vissarionovitj, rysk kommunistisk politiker, f. 1879, bondson från guvernementet Tiflis i Kaukasien, inträdde 1898 i socialdemokratiska partiet i Tiflis, öfvergick sedermera till bolsjevikerna, deporterades 1903 till Sibirien, men rymde därifrån 1904. Ånyo häktad för revolutionär verksamhet 1910, rymde S. till Galizien 1912, återvände till Petersburg 1913 och blef där snart ånyo häktad och deporterad till Sibirien. S. frigafs efter marsrevolutionen 1917 och verkade som bolsjevikisk agitator till bolsjeviksegern i nov. 1917, hvarefter han blef först folkkommissarie för nationalitetsärenden och sedermera politisk kommissarie för den röda armén. S. har sedermera på olika ämbetsposter varit en af de mest inflytelserike bolsjevikledarna, särskildt efter Lenins död, 1924.

Trotskij

[*Nordisk familjebok, band 30, 1920, sp 37-38*]

Trotskij, Lev Davidovitj, rysk revolutionär af judisk börd, heter urspr. Leo Bronstein och föddes i Nikolajev, guv. Cherson, 1877. För sina förbindelser med en illojal rysk arbetarförening i hemorten deporterades han 1899 på fyra år till Sibirien, men lyckades på tredje året rymma och tog hösten 1905 framträdande del i den revolutionära rörelsen i Petersburg, utsågs nov. till president för det där bildade arbetarrådet, men häktades 3 dec. och dömdes 1906 till lifstids deportation till Sibirien. Därifrån lyckades T. snart nog fly till Amerika och uppehöll sig under de följande åren omväxlande i Frankrike, Schweiz, Österrike, Tyskland (där han en tid 1906-07 studerade vid Leipzigs universitet), Turkiet och Bulgarien. Han tillhörde vid denna tid det ryska socialdemokratiska partiets moderata (”mensjevikiska”) flygel. T. utgaf i Wien, där han länge var bosatt i mycket blygsamma omständigheter, tidskriften ”Pravda”, där han började söka förmedla mellan mensjevikerna och partiets radikala vänsterflygel, bolsjevikerna. Han var 1913 under Balkankriget krigskorrespondent i Konstantinopel till en borgerligt radikal rysk tidning och vistades därpå en tid i Bulgarien, sysslade med studier till ett arbete om Bulgarien och den macedoniska frågan. Vid Världskrigets utbrott (aug. 1914) måste T. som rysk undersåte lämna Wien och slog sig då ned först i Schweiz och sedan i Frankrike, där han i Paris utgaf en rysk tidning, ”Nasje slovo”, hvars fientliga hållning mot kriget föranledde hans utvisning. T. for till Spanien, utvisades äfven därifrån, vistades en tid i Förenta staterna och därefter i Canada, hvarifrån han efter ryska revolutionens utbrott (mars 1917) anträdde återfärden till hemlandet, sedan han en tid af de brittiska myndigheterna hållits internerad, i ett koncentrationsläger för tyska undersåtar invid Halifax. Efter hemkomsten (maj) slöt sig T. till bolsjevikernas ledare Lenin (se Uljanov), hvilken ännu 1915 från Zürich häftigt polemiserat mot hans påstådda förkärlek för ”socialistchauvinisterna”. T. blef nu en bland bolsjevikernas högstbetrodde ledare, hölls efter deras misslyckade försök i juli att eröfra högsta makten en tid fängslad, men blef snart åter fri och deltog energiskt i förberedelserna till den andra revolutionen (7 nov. s. å.). Han blef nu folkkommissarie för utrikesärenden (utrikesminister), tillställd som sådan (21 nov.) i den nya regeringens namn de krigförande makterna ett förslag om vapenhvila och förhandlingar om demokratisk fred utan annexioner och kontributioner samt började i ”Pravda” och andra regeringen närstående tidningar offentliggöra en mängd dokument ur äldre ryska regeringars ministeriella korrespondens. Sedan vapenhvila (dec.) ingåtts med centralmakterna, var T. dec. 1917-febr. 1918 ledare för den ryska fredsförhandlardelegationen i Brest-Litovsk och sökte använda förhandlingarna som underlag för agitatoriska föredrag, afsedda att främja den världsrevolution, af hvilken bolsjevikerna hoppades snar fred och allmän seger för kommunismens idéer. Då denna metod småningom genomskådades och centralmakterna sökte pressa den ryska delegationen till förhandlingar med Ukrainas delegerade som likaberättigade förhandlare, afgaf T. 10 febr. 1918 en förklaring om, att Ryssland ej ville underteckna något fredsslut, men ej heller fortsätta kriget. Då

centralmakterna betraktade detta som en uppsägelse af vapenvilan och återupptogo fientligheterna och ryska regeringen till följd däraf beslöt att utan vidare underkasta sig centralmakternas fredsvillkor (freden i Brest-Litovsk mars 1918), afsade sig T. utrikesministerposten, men blef s. m. folkkommissarie för krigsärenden. På denna post har han med stor energi arbetat för organiserandet af en ”röd armé”, inom hvilken han genom drastiska tvångsmedel lyckades skapa en nya krigsföretag (mot bolsjevikfientliga ryska arméer, mot Ukraina o. s. v.) möjliggörande disciplin. – T. är en skicklig folktalare af demagogisk läggning och mycken smidighet, god organisatör, starkt impulsiv och ej så litet fåfång. Han har utgett en liffull skildring af bolsjevikernas verksamhet under tiden fram till Brest-freden (sv. öfv. af A. Wallenius, ”Den ryska arbetarrevolutionen. Från novemberrevolutionen till Brest-freden”, 1918). V.S-g.

[*Nordisk familjebok, supplement, band 38, 1926, sp 952*]

***Trotzkij**, Lev Davidovitj, folkkommissarie för krigs- och marinärenden (från 1918) och ordförande i Revolutionära krigsrådet, råkade på kommunistpartiets kongress i Moskva sommaren 1924 i konflikt med de radikalaste bolsjevikerna, särskildt Zinovjev och Stalin, och beskylldes för ”småborgerliga” tendenser i strid mot den oförfalskade ”leninismen”. Hösten s. å. utgaf han en bok, *1917* (tyisk öfvers. 1925), i hvilken han uppvisade, att han under revolutionsåret i samverkan med Lenin arbetat för, att bolsjevikerna skulle eröfra regeringsmakten, medan däremot Zinovjev af försiktighetsskäl i det längsta motsatt sig så djärfva planer. Boken framkallade protestresolutioner från lokala råd och partiklubbar, och jan. 1925 meddelades, att T. entledigats från sina ämbeten och af hälsoskäl vistades i Kaukasien. T. återvände emellertid snart till Moskva och utnämndes juni 1925 till medlem i presidiet för högsta ekonomiska rådet och ordf. i dess ”hufvudsektionskommitté”. Motsatsen mellan honom och flera bland de ledande männen i styrelsen var därmed ej aflägsnad, fastän den sedermera ej framträdde så öppet som förut. – Förutom den ofvan omtalade stridsskriften har T. efter 1920 på ryska utgifvit bl. a. *Terrorismen och kommunismen* (1920; ty. öfvers., ”Terrorismus und kommunismus, Anti-Kautsky”, s. å.; 2:a uppl. 1921), *Världskriget och våra uppgifter* (1921), *Mellan imperialismen och revolutionen* (s. å.; ty. öfvers. 1922), *År 1905* (1922; ty. öfvers., 2:a uppl. 1923) samt *Kriget och revolutionen* (1923). På tyska ha utkommit bl. a. *Die russische sozialistische rote armee* (1920; tills, med H. Bergmann och J. Smilga), *Meine flucht aus Sibirien* (1923), *Die neue ökonomische politik Sovjetrusslands und die weltrevolution* (s. å.), *Fragen des alltagslebens* (s. å.), *Literatur und revolution* (1924), *Die geburt der roten armee. Reden, befehle, aufrufe und thesen* (s. å.), *Über Lenin. Material für einen biographen* (s. å.) och *Wohin treibt England?* (1925). V. S-g.

Svensk uppslagsbok (andra upplagan, 1947-1955)

Lenin

[*Svensk uppslagsbok, band 17, sp 1136-1143*]

Lenin [l'ɛ'n'in] urspr. pseud., sedan enda brukade efternamn för Vladimir Iljitj Uljanov, den ryska bolsjevismens och Sovjetunionens grundläggare (1870-1924). L. var född i Simbirsk, där fadern, av småborgerlig släkt från Astrachan, var folkskolinspektör. Vid 17 års ålder, då L. just avslutat sin skolgång i Simbirsk, kom han f.f.g. på allvar i kontakt med den ryska revolutionsrörelsen: för deltagande i ett attentat mot Alexander III 1887 – den äldre ryska narodnikrörelsens sista manifestation – avrättades 1887 hans äldre bror Aleksandr. S.å. inskrevs L. i jur. fakulteten vid univ. i Kazan, kom från början in i den revolutionära studentrörelsen och blev redan efter några mån. för deltagande i studentoroligheter förvisad till en by i Kazan-guv., där han ställdes under övervakning, en vistelse på rysk landsbygd, som var värdefull för honom genom de tillfällen den gav honom att, samtidigt som han med iver bedrev teoretiska politiska studier, sätta sig in i den ryska bondeklassens förhållanden. Sedan L. efter ett år fått återvända till Kazan och därpå överflyttat till Samara, blev han en av de unga intelligenser, som – med klart avståndstagande från narodnikrörelsens teorier om Rysslands privilegium att, genom utveckling av den ryska

bykommunismen, kunna, med förbigående av det kapitalistiska stadiet, komma direkt över till socialismen – anslöto sig till den av bl.a. Plechanov fastslagna satsen, att socialismen i Ryssland liksom i andra länder kunde genomföras endast genom en i samband med kapitalismens utveckling skapad arbetarklass. Efter jur, examen 1891 var L. verksam i Samara som advokat och blev den ledande själen i en marxistisk sammanslutning i denna stad. Han började framträda som marxistisk förf., först under pseud. Tulin. Större omfattning tog L:s politiska verksamhet, då han, nu yrkesrevolutionär av traditionell rysk typ, 1893 överflyttade till Petersburg; han blev snart den främste ledaren för den marxistiska rörelsen där och organisatör av ”förbundet för arbetarklassens frigörelse”, det tongivande av de marxistiska förbund med samma namn, som vid denna tid bildades i en del ryska centra och ur vilkas sammanslutning senare (1898) det ryska socialdemokratiska partiet skulle framgå. Förbundet, huvudsakl. sammansatt av medelklasselementet, ansträngde sig ivrigt att nå arbetarklassen och sökte spec. vid de ekonomiska strejkerna politiskt påverka den, bl.a. genom av L. författade flygblad; för sin delaktighet i detta arbete blev L. 1895 häktad och 1896 dömd till 3 års förvisning till Sibirien (guv. Jenisej). Från fängelset och förvisningen, där han ingick äktenskap med en kamrat från petersburgskretsen, lärarinnan Nadezjda Krupskaja, sökte L., samtidigt som han ivrigt sysslade med förf.-skap och bl.a. skrev ett av sina viktigaste arbeten, ”Kapitalismens utveckling i Ryssland”, fortfarande öva inflytande på den marxistiska rörelsens utveckling i Ryssland och hörde till dem, som ivrigast påyrkade den nyssnämnda partibildningen. Återkommen från förvisningen 1899 och i början av 1900 överflyttad till utlandet grundade L. där jämte ryska marxister av äldre och yngre årgång tidn. ”Iskra” (”Gnistan”). Här och i samtidigt utgivna broschyrer formulerade L. de principer, som blevo normgivande för den falang av partiet han sedan kom att leda. Med skärpa fixerade han arbetarklassens uppgifter i den förestående revolutionära kampen, därvid riktande sig dels mot den nu i det s.k. socialist-revolutionära partiet ny-organiserade narodnikrörelsen, som fortfarande knöt sina förhoppningar om socialismens genomförande i Ryssland till bondeklassen, dels mot motståndarna inom det egna partiet, som tänkte sig arbetarklassens roll annorlunda än han själv. Även om det – därutinnan voro alla ense – till en början ej kunde vara fråga om en socialistisk revolution utan blott om en omvälvning, som icke gick utöver en borgerligt demokratisk revolutions ram och som först längre fram skulle följas av proletariats diktatur och den kapitalistiska samhällsordningens omdaning i socialistisk riktning, så gällde det dock enl. L. för arbetarklassen att vid denna revolutionens första etapp taga ledningen. Under det att L:s motståndare inom partiet ville överlåta åt det liberala borgerskapet att genomföra den demokratiska revolutionen och lämna åt arbetarklassen att blott skjuta på, hävdade L., att det måste bli arbetarklassen, som gjorde revolutionen, även om den därvid kunde begagna sig av borgarklassen och tvinga den framåt; och medan L:s motståndare hävdade, att socialdemokratien under det kapitalistiska övergångsstadium, som Ryssland efter revolutionen måste passera, innan det blev tid att realisera socialismen, borde låta den liberala bourgeoisien hålla tyglarna i sin hand och blott från oppositionsställningen hålla tummen på ögat på den, fastslog L., att socialdemokratien från första stund måste dirigera den demokratiska regim, som skulle följa efter tsarismens fall. Som revolutionens ”hegemon” skulle arbetarklassen också taga ledningen över bondeklassen; under det L:s motståndare djupt misstrodde bondeklassen som mindervärdig revolutionär kraft, hävdade L., att dess medverkan måste vinnas, låt vara till priset av ett tillmötesgående av bondeklassens allt annat än socialistiska krav om söndersprängning av de stora, planmässigt brukade godsherrejordarna och deras uppdelning på småbruk; efter att ha vunnit bondeklassens förtroende kunde man blåsa liv i klasskampen i byarna, resa bondeproletärerna mot bondebourgeoisien och få bönderna med i kampen för socialismen. I fråga om arbetarklassens organisering för kampen hävdade L. principer, som dels togo hänsyn till de rådande förhållandena inom den ryska arbetarklassen, vars stora massor ännu voro fullst. socialistiskt oväckta och alltså helt enkelt icke kunde inom avsevärd framtid organiseras, dels anslöto sig till traditionell rysk revolutionspsykologi, som ständigt räknat med den resoluta minoritetens avgörande betydelse, dels slutl. bottnade i hans personliga smak för en organisationsform, som gav svängrum åt hans egen maktlystnad. Vad som skulle organiseras, var enl. L. arbetarklassens mest avancerade element, dess elit, vilken till gengäld måste bilda en så mycket slagfärdigare kamporganisation; under det hans motståndare önskade en

partiorganisation på bred bas, yrkade L. på sträng exklusivitet, som skulle göra partiet till en krets yrkesrevolutionärer, vilka som ett avantgarde skulle gå före massorna och i vilkas händer dessa hade att lägga sina intressen; där motståndarna tänkte sig ett på demokratiska principer organiserat parti, som gav de enskilda medl. stor rörelsefrihet, predikade L. nödvändigheten av en till det yttersta driven centralisering och obönhörlig partidisciplin. Spänningen mellan L. och hans motståndare inom partiet, vilken ökades ju mer utkristalliseringen av L:s idéer framskred. ledde på partiets 1903 i Bryssel öppnade, i London avslutade kongress till öppen schism; slagen i de principfrågor, som kommo under debatt, särsk. i organisationsfrågan, fick L. till sist vid omröstningen om sammansättningen av partiledningen och red. av "Iskra" ett par rösters majoritet, vilket gjorde (se Bolsjevism), att han och hans anhängare kommo att betecknas som bolsjeviker (majoritetsmän). Trots sin seger på kongressen spelade L., som f.ö. snart åter utintrigerades från de på kongressen erövrade posterna, under den följ. år börjande första ryska revolutionen en betydligt mindre framträdande roll än konkurrenterna inom partiet, mensjevikerna (minoritetsmännen). Den lösen om väpnat uppror, som L. lät sin till en kongress i London våren 1905 samlade fraktion utfärda, vann under de avgörande dagarna i okt. 1905, då revolutionen nådde sin höjdpunkt, icke nödig anslutning; medan L. alltjämt dröjde i utlandet och bolsjevikerna i Ryssland i hans frånvaro voro villrådiga och obeslutsamma, togs ledningen av storstrejken av mensjevikerna, vilka avvisade tanken på uppror och med mer el. mindre oskickliga taktiska åtgärder förspillde de chanser till revolutionens seger, som vid ett resolut uppträdande otvivelaktigt funnits. Då L. småningom infann sig, var situationen – som L. knappast gjorde något försök att bli herre över – redan hopplös; det till sist under bolsjevikisk ledning i dec. 1905 startade väpnade upproret i Moskva var från början dödsdömt. Snart efter revolutionens kvävande återvände L. till Västerlandet genom en spännande flykt från Finland till Stockholm och började i Genève utgiva bolsjeviktidn. "Proletären". Medan bolsjevikpartiet i Ryssland var så gott som -förintat, utkämpade han under några år bittra teoretiska strider dels med mensjevikerna och deras försök att "likvidera" revolutionen, d.v.s. övergå till legal politisk kamp, dels med opposition inom bolsjevikfraktionen själv, som bl.a. hade svårt att följa honom i hans vacklande taktik gentemot riksduman. Sedan sprickan mellan bolsjeviker och mensjeviker, trots från olika håll gjorda försök att reparera den, visat sig irreparabel (en tillfällig hopplappning skedde vid en konferens i Folkets hus i Stockholm 1906, då även L. var närvarande) och sedan å andra sidan L. slagit ned oppositionen inom de egna leden, bildades 1912 i Prag ett formligt bolsjevikiskt parti. S.å. överflyttade L. till Galizien (Kraków och omnejd) för att från närmare håll kunna leda det bolsjevikiska arbetet i Ryssland, som, sedan den oppositionella rörelsen alltifrån 1911 åter börjat taga fart, nu med rätt stor framgång återupptagits; särsk. medarbetade han ivrigt i såväl den legala ("Pravda") som den illegala ryska bolsjevikiska pressen och ledde den bolsjevikiska dumafraktionens politik. Vid 1:a världskrigets utbrott slog han sig ned i Schweiz; därifrån proklamerade han de europeiska proletariatens plikt att låta det imperialistiska kriget utmynna i borgarkrig, en ståndpunkt, som han spec. förfäktade på de internationella socialistkonferenserna i Zimmerwald och Kiental, preludierna till den sedermera bildade 3:e internationalen. Hans inflytande på den inre ryska utvecklingen under krigsåren var obetydligt; hans förklaring, att för det ryska proletariatet det tsaristiska Rysslands besegrande vore det mindre onda, vann föga resonans inom det ryska arbetarlägret.

Ännu under de första mån. efter marsrevolutionen 1917 stod L., vars försök att via ententeländerna få återvända till Ryssland stötte på Englands bestämda veto, utanför den ryska utvecklingens gång; hans harmsna protester mot revolutionens resultat, den borgerliga regeringens och petrograd-sovjetens maktdualism, som bolsjevikledningen i Ryssland (särsk. Stalin och Kamenev) underlät att nog energiskt bekämpa, förklingade ohörda. Det var först då hans djärva idé att utverka tyskt tillstånd att få passera genom Tyskland – en plan som måste ge hans motståndare den sedan också framgångsrikt utnyttjade möjligheten att framställa honom som ett redskap för tyska planer – realiserats och han via Tyskland och Sverige i början av april 1917 återkommit till Ryssland, som han med ens framträdde som en första rangens faktor i revolutionsutvecklingen. Han överraskade nu sina anhängare med ett helt nytt program; om han förut satt som det ryska proletariatets närmaste mål att bli ledare av den demokratiska republikanska regim, som närmast skulle följa tsarismen,

uppställde han nu, redan innan det demokratiska reformarbetet ens påbörjats, som sitt mål upprättandet av en proletariats diktatur, som visserligen icke skulle försöka helt genomföra en socialistisk omdaning av samhället – en isolerad rysk socialistisk omdaning ansåg han ännu omöjlig – men som dock skulle taga de första stegen i denna riktning för att därmed ge stöten till den allmänt europeiska socialistiska omvälvning, vilken skulle draga det efterblivna Ryssland med sig. Detta upprättande av proletariats diktatur skulle enl. L. ske, genom att sovjeten, som visserligen ännu huvudsakl. bestod av höger-socialistiska element men som genom energiskt upplysnings- och agitationsarbete bland massorna skulle kunna omdanas till en verklig representant för det ryska proletariats, toge makten i sin hand och sköte borgerskapet åt sidan, en process, som han ännu tänkte sig kunna ske i fredliga former. Till en början mött med stark opposition inom det egna partiet fick han efter några veckor på sin sida först massorna, som alltmera desillusionerades av den provisoriska regeringens inkompetens och som därför vände sin blick till dess mest energiske motståndare, samt småningom också partikoryfëerna; hans program ”all makt åt sovjeten” blev dagens lösen. Ett första försök att realisera denna utgjorde den i huvudsak spontana, endast i sin fortsatta utveckling av, bolsjevikerna ledda massrörelse, som utbröt i juli 1917 och som den provisoriska regeringen med hjälp av högerelement inom sovjeten endast med viss kraftansträngning lyckades nedslå. Efter upprorets kuvande följde en av den vaknade insikten om bolsjevikfaran framkallad antibolsjevikisk samling, vilken också befrämjades av en samtidigt startad, på en del tvivelaktiga dokument stödd kampanj mot L. och hans män såsom av tyskarna lejda redskap; bolsjevikernas inflytande sjönk, och L. själv nödgades fly och hålla sig dold dels i Petrograds omgivning, dels i Finland. Frukten för borgerlig kontrarevolution, som särsk. Kornilovkuppen väckte till liv, och det växande missnöjet med Kerenskij's regim, som med fraser avspisade de populära kraven på fred, sociala reformer etc., gävo emellertid bolsjevikerna vind i seglen; deras inflytande i sovjeterna landet runt ökades för varje dag, och i Petrograds sovjet fingo de majoritet. L. beslöt utnyttja stämningen. Sådan situationen nu var, sedan borgerlig konsolidering skett, kunde en omvälvning icke längre ske under fredliga former; efter att en tid från sina gömställen ha bombarderat den bolsjevikiska centralkommittén med uppmaningar att hastigt besluta det väpnade upproret, framtvängde L. till sist 23/10 på en 10 tim lång överläggning inom centralkommittén, där han själv under förklädnad infunnit sig, det avgörande beslutet att, innan en beramad sovjetkongress någon vecka senare skulle samlas, genom väpnat uppror erövra makten och ställa denna kongress inför ett avgjort faktum – ett beslut, som verkställdes, då Kerenskij's regering 6/11, i konflikt med den av sovjeten tillsatta, under Trotskij's ledning stående militärkommissionen, med våld sökte inskrida mot bolsjevikfaran. Efter vunden seger framlade L. 8/11 för sovjetkongressen, som sanktionerade välvningen, sitt program, inledande sitt anförande de med orden: ”Vi börja nu uppbyggandet av den socialistiska ordningen”. Vid samma sammanträde lade kongressen enl. förslag av den bolsjevikiska centralkommittén regeringsmakten i händerna på ett folkkommissariernas råd med L. som ordf.

I bolsjevikregimens politik under de följ. åren (se Ryssland, historia) blev L. den suveränt bestämmande kraften, för vars auktoritet alla ant. frivilligt böjde sig el. – ofta – tvingades böja sig. Det var han personligen, som – mot förtvivlat motstånd från sina närmaste – framtvängde den bolsjevikiska kapitulationen i Brest-Litovsk; han leddes därvid av sin övertygelse, att den omedelbart förestående tyska revolutionen snart skulle välta överenskommelsen över ända. Det var han, som, sedan alla beräkningar gäckats på den världsrevolution, vilken enl. L. skulle säkerställa socialismens seger även i Ryssland, ledde det i hans program från början alls ej beräknade forcerade arbetet på åstadkommande av en isolerad rysk socialistisk omdaning, som är känt under namnet den ryska krigskommunismen, ett arbete följt av en terroristisk kampanj mot revolutionens motståndare, som särsk. efter ett 1918 mot L. begånget attentat tog de mest ytterligtgående former. Det var också han, som, sedan denna krigskommunism efter några år lett fram till ett rent *débaclé*, 1921 genomdrev, efter en ytterst påkostande kraftmätning med partiortodoxien, den fruktansvärda kapitulation, som i ett slag gav en rad av de vunna socialistiska vinsterna till spillo och punkt för punkt betydde en klar reträtt i kapitalistisk riktning (den nya ekonomiska politiken, ”Nep”). Detta utgjorde hans sista insats i den ryska revolutionära utvecklingen; några mån. senare var han en bruten man. I slutet av

1921 började och under de följ. åren framskred med rask fart den sjukdom (åderförkalkning med sjukliga förändringar i hjärnan), som tvang honom att draga sig tillbaka från den faktiska ledningen och som i början av 1924 ändade hans liv.

L:s styrka låg främst i hans särsk. för en ryss ovanliga, okuvliga och målmedvetna energi, hans brutalt hänsynslösa ledarförmåga, hans smidighet i utnyttjandet av konjunkturen och hans skarpblick för rysk psykologi. Som talare var han, om också imponerande genom sin kraft, ganska slätstruken, som skriftställare ytterst tungrodd. Som person var han enkel och flärdlös, godmodigt burlesk i sitt uppträdande, en god och glad kamrat gentemot sina vänner, så länge de gingo i hans ledband. Efter sin död blev han föremål för direkt helgondyrkan, hans utanför Kreml resta mausoleum (jfr Balsamering) utgör en för bolsjevikerna helig ort, och hans skrifter ha för dem rangen av en hart när verbalinspirerad religionskodex.

Som teoretiker utgår L. från Marx och Engels, vilkas läror han emellertid på väsentliga punkter kompletterat och vidareutvecklat. I mots. till vad som vanl. antages, skattade L. teoriens betydelse för det politiska handlandet synnerligen högt; han vände sig med skärpa mot allt slags "lågpannad praktikism" och förklarade ofta: "utan den revolutionära teorien ingen revolutionär rörelse". Han intresserade sig också för och behandlade så gott som samtliga sidor av den marxistiska teorien. Filosofiskt uppträdde han i sin bok "Materialism och empiriokriticism" (1909) som den materialistiska traditionens värnare gentemot de av Mach och hans skola påverkade kunskapsteoretiska subjektivisterna inom det ryska partiet. Viktigare äro emellertid hans insatser på den ekonomiska och politiska teoriens område. I sitt huvudarbete "Imperialismen som kapitalismens sista etapp" (1917; sv. övers. 1926) utgår han från den av Marx och Engels givna analysen av det kapitalistiska samhället men uppvisar samtidigt, hur detta samhälle under de senaste 50 åren undergått högst väsentliga förändringar. Marx och Engels kunde ännu i kapitalismen se ett system av fri konkurrens mellan ett stort antal sinsemellan självständiga företagare, ett system med stark expansionskraft och obegränsade avsättningsmöjligheter på det koloniala området. Denna förutsättning håller numera icke streck. Kapitalismen har i våra dagar alltmer förvandlats till en monopolkapitalism, karakteriserad av trusternas och syndikatens, bankernas och finansoligarkiens allmakt i de stora industriländerna. Samtidigt har världens uppdelning i territorier och ekonomiska intressesfärer fortskridit med en rasande hastighet, och kampen om dessa områden skärpes från år till år mellan de olika finansgrupperna, vilka även taga statsmakterna i sin tjänst vid fullföljandet av sina imperialistiska erövringssyften. Denna kamp är särsk. viktig därför, att den som oundvikligt element i sig innesluter nödvändigheten av ständigt nya imperialistiska krig, vilka i sin tur försvaga bourgeoisieens ställning inåt och påskynda utbrottet av den proletära revolution, som Marx och Engels förutsagt. En viktig bundsförvant har det europeiska proletariatet därvid i den av imperialismens erövringspolitik framkallade nationella frihetsrörelsen i kolonialländerna, som bidrar till att ytterligare undergräva kapitalismens makt. – Den proletära revolutionens förutsättningar och mål prövar L. närmare i "Revolutionen och staten" (1917; sv. övers. 1919) och "Kommunismens barnsjukdom" (1919; sv. övers. 1921). I det förstn. arbetet försöker han visa, att den i de flesta utvecklade kapitalistiska länder härskande parlamentariska demokratien icke är någonting annat än en maskerad form för ett plutokratiskt fåtalsvälde; detta fåtalsvälde kan brytas endast därigenom, att proletariatet såsom en representant för folkets stora flertal sätter sig i besittning av den hela och odelade statsmakten, slår sönder kapitalismens byråkratiska förvaltningsapparat och genomför en socialistisk omdaning av samhället ("proletariatets diktatur"). I "Kommunismens barnsjukdomar" betonar L. under polemik mot vissa vänstergrupper i partiet, att den proletära revolutionen icke kan komma till stånd genom något slags överrumplingstaktik från en liten målmedveten grupps sida, utan att den födes först ur en given historisk situation på grundval av en verklig, revolutionär massrörelse: För en revolution är det icke tillräckligt, att de utsugna och undertryckta klasserna bli medvetna om omöjligheten att leva som förr och kräva en ändring; för revolutionen är det även nödvändigt, att de maktägande icke kunna leva och styra som förr. Först när de breda lagren icke vilja leva på det gamla sättet och de privilegierade icke kunna leva på det gamla sättet – först då kan revolutionen segra." – En svensk uppl. av L:s valda skrifter utkom i 20 bd 1934-43. [A.Kgn]B.;Ldl.

Stalin

[Svensk uppslagsbok, band 27, sp 176-196]

Stalin [sta'lin] (urspr. Dzjugasjvili), Josif (Josef) Vissarionovitj, rysk statsman av georgisk börd (1879-1953). S. föddes i den lilla staden Gori i guv. Tiflis, där hans far, Vissarion Ivanovitj Dzjugasjvili, var skomakare. Modern, Jekaterina, var icke av georgisk utan ossetisk härstamning. Bägge föräldrarna voro födda som livegna. Fadern avled 1890, men trots ytterlig fattigdom strävade änkan för att hennes enda kvarlevande barn (tre tidigare födda hade alla dött) skulle få en god uppfostran. Hon hoppades, att gossen skulle bli präst, och sedan han hade genomgått skolan i Gori, fick han 1894 med lärarnas hjälp en friplats vid prästseminariet i Tiflis. En del av eleverna där voro påverkade av marxismen, och den unge Dzjugasjvili slöt sig till en seminarist-krets, som i hemlighet diskuterade radikala, politiska och sociala idéer och hade kontakt med illegala arbetarsammanslutningar. Han inträdde 1898 i en av Tiflis' första socialdemokratiska grupper, Messame Dasi, och deltog i propagandaverksamhet bland arbetarna. Relegerad från seminariet 1899 anställdes han efter några månader som skrivbiträde vid Tiflis' observatorium men måste på våren 1901 lämna denna plats, därför att han hade fortsatt sin illegala verksamhet och polisen hade kommit honom på spåren. Han blev nu yrkesrevolutionär och s.å. medl. av den socialdemokratiska partistyrelsen i Tiflis. Kort därefter flyttade han till Batum och antog täcknamnet Koba (under detta var han känd bland revolutionärerna, tills han 1913 började använda pseud. Stalin, avledd av ry. stal, stål). I april 1902 häktades han, och sedan han hade suttit i olika kaukasiska fängelser i över 1 1/2 år, förvisades han till Irkutsk men lyckades redan på nyåret 1904 fly och återvända till Kaukasien, där han under revolutionen 1904–os utvecklade stor aktivitet; snart blev han den erkände ledaren i Kaukasien av den bolsjevikiska falangen, till vilken han vid det socialdemokratiska partiets sprängning 1903 genast anslutit sig. Hans insatser uppmärksammades av Lenin. Han träffade denne f.f.g. vid partiets kongress i Tammerfors 1905 och ånyo vid kongresserna i Stockholm och London 1906 och 1907 (Koba använde vid dessa partimöten i Finland och utlandet ett annat täcknamn, Ivanovitj). Sedan han i Georgien hade deltagit i den slagna revolutionens sista attacker mot tsarismen, ägnade han sig åt bolsjevikiskt pionjärbete, bland oljearbetarna i Baku. 1911, sedan han två gånger förvisats från Baku till guv. Vologda men flytt, sändes han av partiets centralledning till Petersburg. Med avbrott för ett par liksom förut genom flykt avslutade förvisningar ägnade sig S. bl.a. åt organiserande av den bolsjevikiska partipressen (han var en av grundarna av "Pravda") och kontroll av den bolsjevikiska dumafraktionens verksamhet. På förslag av Lenin vid partikongressen i Prag 1912 utsågs S. till medl. av centralkommittén och kort därefter till medl. av den nyupprättade s.k. ryska byrån, som skulle leda partiets arbete inom Ryssland. Under några veckor kring årsskiftet 1912/13 vistades S. hos Lenin i Krakow, dit centralkommittén hade kallats för ett viktigt möte. Lenin önskade, att hans. kaukasiske lärjunge, som till skillnad från de intellektuella emigrantpolitikerna var föga teoretiskt skolad, även skulle skaffa sig vissa meriter av sådant slag. I jan. reste S. till Wien, där han uppehöll sig en månad och skrev en uppsats "Marxismen och den nationella frågan", som blev bolsjevikernas programskrift betr. de nationella minoriteterna. En vecka efter återkomsten till Petersburg, i febr. s.å., arresterades S. under en av därvarande partikommittén anordnad fest och förvisades på 4 år till Turuchan-området vid polcirkeln i Sibirien.

Först marsrevolutionen 1917 återgav honom friheten. S. anlände 12/3 tills, med L. B. Kamenev och en bolsjevikisk f.d. dumaman M. Muranov till Petrograd. Emigranterna hade ännu icke hunnit hem, och under de första revolutionsdagarna hade tre unga radikala men politiskt oerfarna bolsjeviker, V. Molotov, A. Sjljapnikov och P. Zalutskij, dirigerat partiorganisationen. S. sköt denna trio åt sidan, övertog jämte Kamenev redigeringen av "Pravda" och utövade under c:a 3 veckor den faktiska ledningen av partiet. Desorienterad i en revolutionär situation, som utvecklat sig helt annorlunda än bolsjevikerna räknat med, höll han därvid en osäker och vacklande kurs, som Lenin efter sin ankomst skarpt utdömde. Sedan Lenin i sina teser om nödvändigheten av den borgerligt demokratiska revolutionens omedelbara övergång i den socialistiska revolutionen utstakat de bolsjevikiska linjerna, tog emellertid S. till skillnad från Kamenev, G. Zinovjev m.fl. genast detta program till efterrättelse. I slutet av april s.å. invaldes S. i en ny centralkommitté. Medan de stora agitatorerna

och vältalarna framträdde på tribunerna, ägnade sig S., som många år varit van vid underjordisk verksamhet, åt föga uppmärksammat men viktigt organisationsarbete, kontrollerade arbetarråden o.s.v. Sedan Lenin på sommaren s.å. tills. med Zinovjev hade flytt från Petrograd och Kamenev, L. Trotskij m.fl. hade häktats av den provisoriska regeringen, ledde S. åter partiet. Han blev medl. av politbyrån och gjorde en betydande insats i förberedelserna till novemberrevolutionen. Vid ett kritiskt sammanträde i centralkommittén i okt. utsågs S. jämte fyra andra medl. till att representera partiet i sovjetens militära revolutionskommitté. Hans roll i själva kuppen 7/11 är dock omstridd. Trotskij erkändes urspr. som sovjetens och den militära revolutionskommitténs drivande kraft vid det väpnade upproret, men i den senare ryska officiella historieskrivningen ha hans insatser utplånats, medan däremot S:s ledarskap vid Lenins sida framhävs oerhört starkt. Betrodd av Lenin i praktiska och administrativa angelägenheter tillhörde han efter revolutionens seger den inre styrande kretsen. Han var folkkommissarie för nationalitetsfrågor 1917-23 och folkkommissarie för arbetar- och bondeinspektionen 1919-22. Under inbördeskriget 1918-20 utförde S. flera militära och försvarsorganisatoriska uppdrag, varvid han kom i häftiga konflikter med krigskommissarien Trotskij, särsk. i samband med Tsaritsyns (nuv. Stalingrads) belägring 1918 och vid planläggningen av striderna mot Denikin på sydfrenten 1919. Han ledde Petrograds försvar mot Judenitjs 1:a offensiv s.å. och var under polsk-ryska kriget 1920 politisk kommissarie på s. frontavsnittet. 1921 nedslog han med hård hand det ett ögonblick ytterst hotande upproret i Kronstadt. I april 1922 utnämndes S. till partiets generalsekr., en post, som gav sin innehavare möjlighet att småningom göra sig till herre över partiapparaten och att undan för undan taga avgörandet av allt viktigare frågor i egen hand. Sedan Lenin s.å. blivit allvarligt sjuk, började S. snart visa en egenmäktighet, som föranledde talrika klagomål från de andra partikoryfëerna. Medan Lenin var bunden vid sjukbädden, bildades vidare inom politbyrån ett triumvirat, bestående av S., Kamenev och Zinovjev. Deras gemensamma intresse var att förhindra Trotskij att överta partiledarskapet. Sålunda började en maktkamp, som skärptes efter Lenins död i jan. 1924. Lenin hade i ett politiskt testamente uttryckt besvikelse och oro över S:s uppträdande och givit partiet rådet att insätta en annan man på generalsekr.-posten. Tack vare triumviratets sammanhållning undgick dock S. en hotande kris; Lenins skrivelse blev aldrig framlagd inför partikongressen. Den fortsatta kampen om arvet efter Lenin tog sig bl.a. uttryck i doktrinstrider, som dels gällde verkliga ideologiska motsättningar av stor betydelse men dels också fick camouflera den politiska fejden. S. uppställde nu sin tes om ”socialism i ett land”, närmast med udd mot Trotskij's åsikter om revolutionens ofrånkomligen internationella karaktär. De i intellektuellt och oratoriskt hänseende mera lysande partimännen insågo alltför sent, att de hade underskattat generalsekr:s ambitioner, slughet och hänsynslösa kraft. S. byggde först upp egna starka positioner ute i provinserna och placerade småningom allt flera handgångne män i de centrala partiorganen. Han skaffade sig sålunda majoritet i partiets centralkommitté och utmanövrerade sina medtävlare och motståndare i den högsta ledningen. Sedan han 1925 hade förmått Trotskij att frånträda krigskommissarieposten, upplöstes triumviratet, men när Kamenev och Zinovjev efter lång tvekan öppet lärer sig med Trotskij, var denne redan nästan besegrad. S. krossade vänsterflygeln 1927; Trotskij deporterades s.å. och landsförvisades 1929. Därefter nedslog S. den av N. Bucharin, A. Rykov och M. Tomskij ledda högerfalangen. Därmed var kampen om successionen slut.

Under striderna inom partiet hade S. undvikit att taga definitiv ställning till de ekonomiska frågorna. Den av Lenin efter inbördeskriget inledda s.k. nya ekonomiska politiken (Nep) hade fortsatt av triumviratet och även senare upprätthållits, om än under häftiga meningsskiljaktigheter mellan vänsterbolsjeviker och den mot bönderna mera gynnsamt stämde högerriktningen. Den avgörande vändningen kom 1929, då S. bl.a. på gr. av böndernas växande krav och de ökade svårigheterna att lösa städernas försörjningsproblem beordrade hastig kollektivisering av jordbruket. I samband härmed inleddes en forcerad industrialisering. Dessa åtgärder hade i viss grad förebådats i den 1927 framlagda första femårsplanen men överträffade allt vad man tidigare hade tänkt sig. Sedan de oerhörda omdaningarna hade kommit i gång, handlade S. med hänsynslös energi och drevs också vidare av händelsernas egen dynamik. Den nya jordbrukspolitiken genomfördes med blodigt våld; senare modifierades den dock. Den industriella revolutionen präglades av slöseri

med människoliv, kraftresurser och materiel. S. begick svåra misstag, som bl.a. måste ha berott på att han urspr. var oerfaren i nationalekonomiska frågor och överskattade möjligheterna att med politiska och organisatoriska medel påskynda industristatens uppbyggnad och jordbrukets mekanisering. Likväl uppnåddes på några år betydande resultat (se Ryssland, p. 927 ff.). S. framträdde nu även utåt som Rysslands verkliga härskare och gjordes till föremål för en ledarkult, som skulle komma att taga fantastiska former. Han kände sig dock icke säker på sin ställning. Hans främsta motståndare hade visserligen nedslagits el. berövats all egentlig makt, men han kände alltjämt oviljan från bolsjevismens gamla garde. Vissa kretsar kunde ännu mottaga impulser från utlandet. Vidare funnos på djupet och bredden i parti och förvaltning inflytanden, som kunde bli farliga i eventuella kritiska lägen. Under den första femårsplanens brådstörtade omvälvningar hade dessutom regimen varit nödsakad att anlita många ant. opålitliga el. inkompetenta personer. I alla dessa omständigheter kan man söka motiv till de våldsamma utrensningar, som nådde höjdpunkten i Moskvaprocesserna 1936-38 (se Ryssland sp. 930 f.). Mordet 1934 på partiledaren i Leningrad, S. Kirov, som varit en av S:s närmaste män, blev den utåt mest synliga upptakten. S. skyndade till Leningrad och förhörde själv attentatorn, en ung kommunist. Kirovs efterträdare, A. Zjdanov, beordrades att genomföra massdeporteringar från Leningrad. Under de följ. åren företogs arresteringar, förhör och "likvideringar" i oerhörd omfattning inom partiet, förvaltningen, de ekonomiska organen, armén och diplomatiska kåren. Regimens grundvalar stärktes genom att en ny, målmedvetet skolad bolsjevikgeneration ryckte in på politiska, administrativa och tekniska poster. Utlandet förbisåg länge denna sida av massutrensningen och iakttog över huvud taget främst de stora politiska skådeprocesserna. S. lät här sina gamla rivaler och partistjärnor från Lenins tid schavottera. Flertalet avrättades el. försvunno för alltid. S. gjorde sig definitivt kvitt 5 av männen från Lenins politbyrå (Trotskij mördades 1940 i Mexico), och av centralkommitténs 71 medl. utrensades 1934-38 över 2/3. Medan dessa våldsamma händelser utspelades, infördes 1936 en ny statsförfattning, ofta benämnd "Stalin-författningen", som avspeglade regimens konsolideringssträvanden. Den västeuropeiskt skolade kretsen av bolsjevikiska ledare hade med all sin revolutionära hårdhet haft starka drag av ljus framstegstro och även idealitet. S. däremot hyste misstro mot människorna och ansåg, att socialismen icke kunde förverkligas utan ständigt tvång. Han förvandlade bolsjevikregimen till en blandning av modernt totalitärt styrelsesätt, gammalryskt förtryck och orientalisk despoti. S. gjorde den politiska polisen till en stat i staten med uppgift att övervaka varje vrå av landet. Tvångsarbete i väldig skala sattes i system som integrerande del av Sovjetunionens ekonomi. Efter hand likriktades vetenskapen och kulturlivet i lika hög grad som politiken. Stalinismen krävde, att förf. och konstnärerna underkastade sig statsnyttan enl. socialistiska begrepp. Historikerna ålades icke endast att strikt iakttaga de marxistiska dogmerna utan måste också omtolka revolutionens historia för att bringa den i överensstämmelse med S:s syn på sina motståndares insatser och motiv. S. visade icke någon originalitet som teoretiker. Han kodifierade och förenklade leninismens läror i benhård doktrinär form. Hans egna, ganska tidiga bidrag röra sig främst om nationalitetsproblemen. S. behandlade vidare i skrift den faktiskt tillämpade s.k. socialistiska löneprincipen, som innebär, att var och en erhåller lön efter sin arbetsinsats, vilket strider mot den kommunistiska principen, enl. vilken lönen skall bestämmas "efter vars och ens behov". Den nuv. fördelningen enl. prestationsbedömning säges vara nödvändig för uppnåendet av, en ökad produktion, som i sin tur skall möjliggöra övergång till det slutliga kommunistiska skedet i samhällsutvecklingen.

S. förde 1924-27 en aktiv politik i Kina, där han väntade sig mycket av samverkan mellan de kinesiska kommunisterna och Kuo-min-tang, men missräknade sig, såsom Trotskij hade förutsagt. S:s utrikespolitik var därefter flera år i stort sett isolationistisk i överensstämmelse med hans strävanden att förverkliga socialismen inom Ryssland och att t.v. undvika öppna konflikter med den kapitalistiska världen. Han gjorde Komintern helt till ett redskap för rysk intressepolitik. Under Hitlers kamp för uppnåendet av makten i Tyskland lät S. det tyska kommunistiska partiet bekämpa socialdemokratien som huvudfienden, och han reagerade till en början icke märkbart mot nazisternas "Machtübernahme" 1933. Följ. år företog han dock en omläggning av utrikespolitiken. Ryssland bröt sin isolering, ingick nonaggressionspakter med randstaterna, inträdde i Nat. förb. och

avslöt 1935 biståndspakter med Frankrike och Tjeckoslovakien. Parallellt slog Komintern in på en ny kurs under Folkfrontens paroller. S. behöll dock en inbiten misstro mot västmakterna, som fick ny näring av Chamberlains och Daladiers eftergiftspolitik gentemot Tyskland. Sedan Hitler 1938-39 hade uppnått sina mål i Tjeckoslovakien, gjorde S. försiktiga närmanden till denne och förde under 2:a världskrigets diplomatiska upptakt ett skickligt dubbelspel, som slutade med att Ryssland i aug. sistn. år ingick en nonaggressionspakt med Tyskland och träffade hem liga avtal om en uppdelning av ö. Europa i intressesfärer, främst bestående i Polens 4:e delning (se Ryssland, sp. 932 ff.). Snart uppstodo dock starka maktmotsättningar mellan Ryssland och Tyskland. S. försökte motverka Tysklands växande inflytande i Finland och dess expansion på Balkan men manövrerade också för att fördröja en öppen brytning med nazistregimen. Efter det tyska angreppet mot Ryssland i juni 1941 inledde S. samarbete med Tysklands övriga fiender, främst Storbritannien och USA. I maj d.å hade han övertagit posten som ordf. i folkkommissariernas råd. I juli blev han ordf. i det nyupp-rättade försvarsrådet och folkkommissarie för försvaret. Praktiskt taget var han från krigets början överbefälhavare. Arméns överkommando var inhyst i Kreml, och S. ledde personligen för svaret, ehuru han veterligen icke någon gång besökte fronterna. Han undvek att sätta generalerna under politisk press och böjde sig smidigt för den militära hierarkiens yrkessynpunkter. Själv såg han kriget främst som ett jättelikt organisationsproblem och ägnade intensiv uppmärksamhet åt försörjningen, reserverna, vapentillverkningen o.s.v. Evakueringen av industrier från v. Ryssland och Ukraina österut dirigerades också i stor utsträckning av S. Efter de svåra motgångarna i fält under krigets första månader avsatte han bl.a. Budjonnyj och Vorosjilov. Efter hand utnämnde han nya män på ett stort antal av de ledande befälsposterna. När Moskva i slutet av 1941 hotades av den tyska offensiven och folkkommissariatet och de statliga verken flyttades till Kujbysjev vid Volga, stannade S. i Kreml, vilket kraftigt motverkade ansatser till panik under detta kritiska skede. S. uthärdade kallblodigt förlusten av väldiga landområden och gav sig i förlitan på den strategiska betydelsen av de ryska viddernas djup tid att uppåda reserverna och t.v. undvika avgörande slag. Han inriktade sig på att senare slå igen mot tyskarnas uttänjda flanker och långa förbindelselinjer. Hans förhållande till västmakterna rörde oro för att de kanske skulle sluta separatfred el., ämnade förhålla sig militärt sett relativt passiva i väntan på att Ryssland och Tyskland skulle förnöta sina krafter i ett utmattningskrig. Detta hindrade icke, att S. även under den svåraste tiden försökte hålla en stram politisk linje. Mitt under slaget om Moskva begärde han, ehuru förgäves, att Storbritannien skulle erkänna Rysslands gränser enl. pakten med Tyskland 1939. Han försökte vid ung. samma tid förmå den polska exilregeringen att träffa bindande avtal om gränsfrågorna till Rysslands förmån. Av de västallierade krävde han energiskt upprättandet av en andra front i Europa på ett tidigt stadium. På hans inbjudan besökte brittiske premiärministern Churchill i aug. 1942 Moskva men meddelade till de ryska ledarnas bittra besvikelse, att en planerad invasion i Frankrike t.v. icke kunde igångsättas och att en landstigning i stället skulle företagas i Nordafrika. S. utnyttjade den våg av nationalism, som gick genom sovjetländerna och som stärktes av nazisternas övermodiga, brutala uppträdande. Kommunistiska partiet sköts något i bakgrunden, och armen fick sola sig i folkets popularitet. I mäts 1943, efter Stalingrad-slaget, antog S. marskalktiteln, sedan han hade gjort flera av sina främsta befälhavare till marskalkar och utnämnt hundratals nya generaler. Den förrevolutionära traditionen återupplivades delvis. Sålunda uppsattes gardesförband, epåletterna på officersuniformerna återinfördes, och höga militära ordnar instiftades. Medan Hitler politiserade sin armé och förödmjukade den gamla tyska officerskåren, insåg S. vikten av att låta de militära fackmännen få armbågsrum i nödens stund. Han hade visserligen under 1930. talets utrensningar gått hårt åt arméns personal men hade dock tillåtit relativt stor självständighet i fråga om krigsvetenskapen och den militära teknikens utveckling. Nu skördade han frukter av denna politik. Många av hans nya förgrundsmän vid fronten och i de höga staberna voro opolitiska officerare, som vid krigsutbrottet hade haft underordnade ställningar men raskt begagnat tillfället till avancemang. S. åstadkom även en viss försoning med den grekisk-ortodoxa kyrkan och förklarade i sept. 1943 Heliga synoden återupprättad. S.å. upplöstes formellt Komintern. Sedan krigsoperationerna definitivt hade tagit en för de allierade gynnsam vändning, förstod S. att gentemot Storbritannien och USA kraftfullt hävda en redan tidigare utformad segerpolitik. Han drog fördel av president

Roosevelts optimistiska syn på möjligheterna att vinna Sovjetunionen för ett fruktbarande samarbete med de stora demokratierna efter kriget. Vid Teherankonferensen* 1943 genomdrev han med amerikanernas stöd i stort sett sina önskemål i fråga om den andra fronten, d.v.s. invasion i Frankrike, och han uppnådde nya framgångar vid Jaltakonferensen* 1945, där han å ena sidan alltjämt var angelägen om att vidmakthålla Rysslands goodwill i väster men också såg till att den tillämnade ryska intressesfären i ö. Europa säkrades. Han hade den avgörande fördelen, att dessa områden faktiskt behärskades av ryska trupper. S. hade dessutom med stor framgång drivit det diplomatiska spelet i fråga om de östeuropeiska exilregeringarna i London. Vad Tyskland beträffar lyckades han, ehuru mindre lätt, att uppnå nya politiska segrar vid Potsdamkonferensen* 1945, där han mötte den nye amerikanske presidenten H. Truman och den nye brittiske premiärministern C. Attlee. I juni s.å. antog S. titeln generalissimus. Efter 2:a världskriget uppbyggde S. ett block av vasallstater i ö. och centrala Europa. Han stötte däremot på motstånd vid expansionssträvanden i riktning mot Medelhavet och Främre Orienten. I Tyskland korsades hans planer delvis av de demokratiska stormakternas bemödanden att uppbygga den västtyska republiken som en ekonomiskt och även militärt betydande stat. I Ostasien uppnådde S:s utrikespolitik däremot betydande resultat. Han manövrerade till en början försiktigt mellan USA och Chiang Kai-sheks nationalistiska kinesiska regim och överraskades av allt att döma av Mao Tse-tungs överväldigande framgångar 1948 – 49 mot Kuo-min-tangs militära styrkor. I febr. 1950, avslöt han en vänskaps- och biståndspakt med den nyupprättade folkrepubliken Kina och stödde senare den kommunistiska kinesiska regimen vid dess ingripande i Koreakriget. Det visade sig dock, att S. icke kunde behandla det kommunistiska Kina som en vasall utan måste ordna förbindelser med denna makt i viss grad överensstämmande med den internationella politikens regler. – S. lämnade 1947 ledningen av försvarskommissariatet och blev s.å. vid ombildningen av folkkommissariernas råd ordf. i det nyupprättade ministerrådet.

I okt. 1952 sammankallade S. f.f.g. sedan 1939 den allunionella partikongressen. Här stadfästes bl.a. en omorganisation av partiet. Sålunda avskaffades politbyrån och orgbyrån och ersattes av ett presidium, i vilket flera lovande yngre krafter invaldes. G. Malenkov, som på senare tid ofta hade nämnts som designerad efterträdare till S., figurerade i förgrunden under kongressen. Ur utrikespolitisk synpunkt väckte 1952 års partikongress intresse främst därför, att S. alltjämt syntes handla under den ortodoxa kommunistiska förutsättningen, att Sovjetunionen och den internationella kommunismen kunde nå sina mål genom att utnyttja förmodade motsättningar och upplösnings-tendenser inom den ”kapitalistiska världen”. I vilken utsträckning S. under det ”kalla kriget” med västmakterna lät sina beslut påverkas av andra, realpolitiska överväganden, var en öppen fråga, som ständigt uppmärksammades av den fria världens ledande makter. S. avled hastigt i mars 1953, sedan han hade drabbats av en hjärnblödning. Tidigare förmodanden i den västliga världen om en ev. omedelbar successionskris i Sovjetunionen besannades icke. Medan S. låg på lit de parade, kungjordes ett maktskifte i Kreml, varigenom Malenkov, kommunistiska partiets främste man, blev regeringschef (ordf. i ministerrådet). Till v. ordf. i ministerrådet utnämndes Beria, Bulganin, Kaganovitj och Molotov. Beria blev chef för de sammanslagna inrikes- och säkerhetsministerierna, Bulganin utnämndes till krigsminister, och Molotov återinträdde på sin gamla post som utrikesminister, medan Vysjinskij åter blev v. utrikesminister och ständigt rysk FN-delegat. – Att noga bedöma den nya maktfördelningen i Sovjetunionen och konsolideringsmöjligheterna var under tiden närmast efter S:s död knappast möjligt. Beria betraktades åtm. t.v. som den starkaste mannen näst efter Malenkov. Den sistn. ansågs även i betydande grad beroende av Molotov och Bulganin. Anmärkningsvärt var, att de vid 1952 års partikongress genomförda organisatoriska förändringarna, som syntes ha inneburit en viss begränsning av partiets makt gentemot statsförvaltningen, nu upphävdes. Partiets dominerande ställning betonades ånyo, och politbyrån återupprättades praktiskt taget i form av ett nytt partipresidium med 10 ord. led., av vilka 8 hade tillhört den gamla politbyrån. Malenkovs regim inleddes med flera överraskande åtgärder, bl.a. amnesti för vissa kategorier av fångar. Inom utrikespolitiken följde en ny stor ”fredsoffensiv”, som delvis antogs ha inrikespolitiska motiv men även direkt starkt intresserade västmaktsregeringarna.

S. ägde utomordentlig viljestyrka, praktisk handlingskraft, taktisk begåvning och förmåga att handla på lång sikt. Han gjorde tidigt politbyrå till Rysslands verkliga regering och sammanvände partiet med de statliga organen. Av den ryska nationen utkrävde han offer utan hänsyn till människoliv, och han uppbyggde lika skrupelfritt den moderna ryska stormakten, som med sina industriella och militära resurser ställde sig i harnesk mot den övriga världen. – Om S:s personliga liv efter ungdomen och de tidiga mannaåren är föga bekant. Som ung var han gift med Jekaterina Svanidze, syster till en av hans kamrater vid seminariet i Tiflis. Hon avled 1907, efterlämnande en son Jakob, som uppfostrades hos sina morföräldrar i Kaukasien (han var under 2:a världskriget löjtnant i Röda armén och tillfångatogs av tyskarna). S. gifte om sig 1918 med Nadja Allilujeva, dotter till en hantverkare, som ofta hade hjälpt honom under bolsjevikernas kampår. Med henne fick han två barn, sonen Vasilij (generalmajor i flygvapnet) och dottern Svetlana. Den andra hustrun avled 1932. S. ingick senare äktenskap med Rosa Kaganovitj, syster till politbyråmedl. Lazar Kaganovitj. S. talade icke något västeuropeiskt språk. Född georgier blev han storryss med dragning åt Asien och en ingrodd misstro och ovilja mot Västeuropa. Han levde enkelt och tillbakadraget i Kreml, vanl. upptagen av hårt arbete. Om somrarna bodde han under många år i en villa utanför Moskva. Efter 2:a världskrigets slut levde han alltmer isolerad. Långa tider var han borta från Moskva och vårdade sin hälsa på kurorter vid Svarta havet; av allt att döma voro dock hans själskrafter obrutna. Medl. av diplomatiska kåren mottog han på senare år blott sällan. En och annan gång tog han till orda i ”intervjuer” i ”Pravda” el. besvarade skriftligt framförda frågor från utländska journalister.

S. utgav bl.a. ”Leninismens grundfrågor” (2 bd, sv. övers. 1935-38), ”Vår teori och praktik” (sv. övers. 1943), ”Den nationella frågan” (sv. övers. 1944), ”S. talar under 2:a världskriget” (s.å.) och ”Sotjinenija” (”Samlade verk”, 8 bd, 1946-48). – Litt.: Essad Bey (L. Noussimbaum), ”S.” 1930; S. Dmitrievsky, ”S.” (s.å.); B. Souvarine, ”S. Aperçu historique du bolchévisme” (1935; sv. övers. 1940); H. Barbusse, ”S. Un monde nouveau vu à travers un homme” (1935); V. Serge, ”Portrait de S.” (1940); ”S. Kratkaja biografija” (officiell biogr., utg. av Marx-Engels-Lenin-inst., s.å.; sv. övers. s.å., 2 uppl. 1948); L. Trotskij, ”S. An appraisal of the man and his influence” (1941); A. Karlgren, ”S. Bolsjevismens väg från leninism till stalinism” (1942); C. Windecke, ”Wie S. wurde. Vom Priesterseminar zum Kreml” (1943; sv. övers. 1945); P. E. Bruswitz, ”S. bygger. Hans politiska liv och gärning” (1944); G. Hirdman ”J. S.” (1947); I. Deutscher, ”S. A political biography” (1949; sv. övers. 1951); A. Montgomery, ”Stalinismen” (1953) *S.Br.*

Stalinism

[Svensk uppslagsbok, band 27, sp 187]

Stalinism', ofta förekommande beteckning för det styrelsesystem som Stalin tillämpade under sin tid som Sovjetunionens diktator, och det sätt, varpå under denna tid Marx' och Lenins ideologiska läror enl. sovjetisk propaganda förverkligades i den praktiska politiken.

Trotskij

[Svensk uppslagsbok, band 29, sp 993-996]

Trotskij [trä'tskøj], Lev Davidovitj, eg. Leib Bronstein, rysk politiker av judisk börd (1879-1940). T. blev efter skolgång i Odessa medl. av en revolutionär sammanslutning i Nikolajev; 1898 häktad sändes han 1899 till Sibirien, där han började idka litteraturkritiskt och politiskt skriftställarskap. 1902 lyckades han fly, med förfalskat pass med namnet T., och begav sig snart därpå till London, där han upptogs i den kring tidn. ”Iskra” samlade ryska socialistkretsen, vars centralfigur Lenin var; här gjorde han snabbt succé som skribent och talare. Vid ryska socialdemokratiens sprängning på kongressen 1903 kom T., som där bekämpade Lenins idéer om partiets organisation, att tillhöra minoriteten, ”mensjevikerna”; ur mensjevikgruppen utgick han dock snart, ogillande dess samarbete med den liberala bourgeoisien, och intog sedan en mellanställning mellan bolsjevikerna och mensjevikerna. Efter att 1905 ha återvänt till Ryssland blev T. den dominerande gestalten i den i okt. s.å. bildade petersburgska arbetarsovjeten, vars visserligen av svåra taktiska

missgrepp karakteriserade politik han, nu bärande namnet Janovskij, först som vicepresident, sedan som president med lysande teknisk skicklighet nästan suveränt ledde. I dec. 1905 häktad och efter 15 mån. förvisad på obegränsad tid till Sibirien lyckades han avvika under transporten till förvisningsorten och undkom till utlandet. Från 1908 bosatt i Wien redigerade han där en rysk tidn., "Pravda", där han sökte medla mellan bolsjeviker och mensjeviker. 1912 gjorde han ett försök att få till stånd socialistisk samling men misslyckades, i det att bolsjevikerna uteblevo från en på hans initiativ sammanträdande kongress i Prag, och han blev nu för en tid en av huvudfigurerna i det av övriga socialistiska fraktioner bildade blocket. Under Balkankriget 1912-13 var T. krigskorrespondent åt den borgerligt-radikala tidn. "Kijevskaja mysl". Vid krigsutbrottet 1914 måste T. överflytta till Schweiz, där han skrev "Kriget och internationalen", för vilken han i Tyskland in contumaciam dömdes till 8 mån. fängelse; på hösten 1914 begav han sig till Paris, där han i tidn. "Golos", sedan omdöpt till "Nasje slovo", drev antikrigspropaganda. 1915 deltog han i Zimmerwaldkonferensen, där han redigerade centerns mot den av Lenin ledda radikala vänstern riktade resolution. 1916 blev T. utvisad ur Frankrike, strax därpå också ur Spanien, varefter han tog sin tillflykt till Amerika, där han i New York medarbetade i den ryska tidn. "Novyj mir". – Efter marsrevolutionen 1917 återvände T. till Petrograd. Här slöt han genast upp bakom den kort förut återkomne Lenin och tog verksam del i det bolsjevikiska kuppförsoket i juni 1917, i samband varmed han inträdde i bolsjevikpartiet; efter dess nedslående satt han ett par månader fängslad. Sedan han i sept. 1917 frigivits och i början av okt., då bolsjevikerna erövrade majoriteten i Petrograds sovjet, valts till dess ordf., blev han som ledare av sovjetens "militära revolutionskommitté", det bolsjevikiska upprorets generalstab, bolsjevikrevolutionens främste organisatör; hans insatser som sådan erkändes länge t.o.m. av de motståndare, som numera helt fränkänna honom varje andel i bolsjevikernas seger. Efter revolutionen blev han folkkommissarie för utrikesärenden och i jan. 1918 ordf. i den till Brest-Litovsk avsända fredsförhandlardelegationen. Han sökte där, efter att en tid ha förhalat underhandlingarna genom för världsoinionen och spec. för fiendearméerna beräknad bolsjevikpropaganda, vinna en lösning enl. formeln "varken fred el. krig": han tillkännagav, att Ryssland vägrade acceptera de av Tyskland uppställda villkoren, men ansåg kriget avslutat och ämnade demobilisera. Denna taktik, för vilken han vunnit den urspr. för omedelbar uppgörelse stämde Lenin, skulle, enl. uträkning, bespara bolsjevikerna från att behöva träffa en förödmjukande kapitulationsöverenskommelse med en imperialistisk stat; då de tyska trupperna ansågos så anstuckna av revolutionär propaganda, att de icke skulle kunna kommenderas till ny offensiv mot Ryssland, skulle bolsjevikerna hembära triumfen, att Tyskland icke skulle kunna tvinga dem till den formliga underkastelsen. Taktiken visade sig emellertid felkalkylerad; då den tyska frammarschen återupptogs, nödgades Lenin genomdriva ett partibeslut om ögonblickligt acceptering av de tyska fredsvillkoren, nu betydligt hårdare än de urspr. erbjudna. Efter detta nederlag lämnade T. utrikesfolkkommissariatet och blev i stället folkkommissarie för krigsärenden. Som sådan organiserade han med hjälp av officerare ur tsararmén, vilkas sakkunskap han, trots mycken kritik från det egna partiet, i utsträckt grad använde, den röda armén, vars järnhårda disciplin åstadkoms med en hårdhänthet (bl.a. flitigt användande av dödsstraffet), som föranledde upprepade klagomål mot T. Samtidigt innehade han översta ledningen av operationerna mot de vita arméerna, varvid han också här lät den från tsararmén övertagna militära sakkunskapen komma till sin rätt. Dock ägde han också själv gott militärt omdöme; så var han motståndare till den misslyckade offensiven mot Polen. Under denna verksamhet hade T. upprepade, av Lenin endast med möda bilagda sammanstötningar med Stalin, som numera på T:s bekostnad firades som borgarkrigets centralfigur. – Från 1921 började T. komma i delo med de andra bolsjevikledarna, främst med Stalin. Konflikten, som kom till öppet utbrott månaderna före Lenins död, var eg. en kamp om makten, vari Stalin med stöd av de flesta andra partikoryféerna sökte oskadliggöra sin farligaste rival. Som utgångspunkt för striden tjänade en teoretisk meningsskiljaktighet om vad T. sedan gammalt kallade "den permanenta revolutionen", läran om att socialismen kunde segra blott som resultatet av en världsrevolutionsprocess, i vilken varje enskilt lands revolution blott vore en del. Om bolsjevismen dittills i god överensstämmelse med denna teori hyst den uppfattningen, att etablerandet av en isolerad rysk socialism mitt uppe i en i övrigt kapitalistisk värld vore omöjlig,

hade man, särsk. sedan förhoppningen om tysk revolution definitivt gravlagts, småningom ändrat signaler och proklamerat möjligheten av socialismens realiserande i ett land. Då T. gentemot detta försvarade sin teori, anklagades han för ovärdig misstro till den bolsjevikiska revolutionens segermakt. Schismen skärptes, då T. utvidgade sin kritik av bolsjevikpolitiken till att omfatta en rad fenomen i den 1921 startade nep-regimen, om vilken han snart gjorde gällande, att den icke ledde till socialism utan tillbaka till kapitalism; framför allt kritiserade han planlösheten i industrialiseringsarbetet och påyrkade dettas forcerande och stränga planerande; likaså riktade han sig mot nep-politikens eftergifter för böndernas kapitalistiska instinkter och krävde ett maximalt exploaterande av bondeklassen och jordbruket i arbetarklassens och industriens intresse. Dessa T:s åsikter, som snart funno stark resonans, betecknades av Stalin och hans anhängare som vittnesbörd om hans bristande förståelse för de socialistiska momenten i nep-politiken och stämplades som en mot den rätta leninismen fientlig ”trotskism”, som måste nedslås. Kampen fördes under flera år med stigande förbittring; slutl. blev T. definitivt slagen till marken av Stalin, vilken, sedan T. krossats, i avsevärd mån accepterade hans program. Efter att 1925 ha avsatts som krigsfolkkommissarie och degraderats till en relativt obetydlig post i folkhushållningsapparaten, utslöts T. 1927 ur partiet och förvisades 1928 till Turkestan nära kinesiska gränsen. Då han även därifrån fortsatte sin agitation, utvisades han 1929. T. vistades därefter till 1933 i Turkiet, 1933-35 huvudsakl. i Frankrike, 1935-36 i Norge, från 1936 i Mexico. Utom med författarskap och med försök att vederlägga de i samband med rensningsprocesserna i Paris 1936-38 framkomna beskyllningarna sysslade han med att söka organisera en ny, fjärde international samt vann verkligen i några länder ej så få anhängare. I detta arbete var hans son Lev Levovitj Sodov-Trotskij (1906–38) hans främste medhjälpare och red. för rörelsens organ ”Oppositionens bulletin”. Emellertid läto T:s många och mäktiga fiender honom icke hållas: försök gjordes att få honom utlämnad till Ryssland, och attentatförsöken duggade tätt. 21/8 1940 lyckades en belgisk kommunist, som vunnit tillträde till T., att dödligt sära honom, och han avled följ. dag. Bland bolsjevikrevolutionens män var T., näst Lenin, den mest lysande, i intelligens, bildning, talarförmåga och skriftställartalang vida överlägsen Stalin, däremot underlägsen honom som taktiker. Inom hans författarskap, som även omfattar sådana saker som ”Litteraturen och revolutionen” (1924), märkas en rad populära arbeten, där han temperamentsfullt skildrar olika avsnitt av den ryska revolutionen; särskilt intressanta äro hans senaste arbeten, en bred skildring av revolutionen 1917 (3 bd, 1931-33) och en självbiogr. (1932). [A.Kgn]B.

Trotskister

[Svensk uppslagsbok, band 29, sp 996]

Trotskis'ter, Trotskijs anhängare, medlemmar av den av Trotskij under hans exil grundade internationella arbetarorganisationen. Som trotskism' betecknas den åskådning, som betonar den ”permanenta” kommunistiska revolutionens internationella och världsomfattande karaktär.

Nordisk familjebok (fjärde upplagan, 1951-55)

Lenin

[Nordisk familjebok, Band 13, sp 558-560 (utg 1953)]

Lenin [lje'njin], först pseudonym, till sist off. efternamn för den ryske statsmannen Vladimir Iljitj Uljanov (1870-1924). L. föddes i Simbirsk; fadern var folkskoleinspektör där, hörde till den lägre tjänstemannaadeln och härstammade från en småborgerlig släkt i Astrachan. L:s äldre bror, studenten Aleksandr Uljanov, avrättades 1887 för delaktighet i en sammansvärjning mot Alexander III:s liv. L. inskrevs s. å. som student vid univ. i Kazan, relegerades av politiska skäl dec. s. å., återkom 1889, fortsatte sina studier i Petersburg, där han 1891 tog juridisk examen. Efter någon tids verksamhet som advokat ägnade sig L. från 1894 åt revolutionär propagandaverksamhet, sökte vid en resa till Genève 1895 kontakt med G. Plechanov o. a. marxister, grundade efter återkomsten till Petersburg ”Stridsförbundet för arbetarklassens frigörelse” och häktades dec. s. å. som författare till

uppviglande flygblad. Snart frigiven, deltog han i organiserandet av strejker och förvisades 1896 på tre år till Sibirien. Där ingick han äktenskap med en kamrat från petersburgskretsen, lärarinnan Nadezjda Krupskaja. Kort efter förvisningstidens slut for L. utomlands och uppsatte dec. 1900 i München tills. m. Plechanov, Martov, Axelrod m. fl. tidningen Iskra (Gnistan), vars utgivningsort snart blev London och därefter Genève. L:s doktrinära marxism bragte honom snart i konflikt med redaktionskamraterna, och L. hade betydande andel i det ryska socialdemokratiska partiets sprängning på kongressen i London i två grupper, bolsjeviker och mensjeviker. Revolutionsåret 1905 begav sig L. till Ryssland, var där den hemlige ledaren av upproret i Moskva och räddade sig efter dess undertryckande över Finland till Västeuropa. 1906 deltog han i den för bolsjeviker och mensjeviker gemensamma partikongressen i Stockholm. Han återvände 1907 till Genève och utgav där bolsjevikorganet Proletären, häftigt polemiserande mot andra socialistiska partigrupper. På en kongress i Prag 1912 bildade han ett fullt självständigt bolsjevikiskt parti. 1912-14 var L. mestadels bosatt i Kraków och insmugglade till Ryssland artiklar för Petersburgtidningen Pravda (Sanning). Vid 1:a världskrigets utbrott slog han sig ned i Zürich. Kriget bedömde han uteslutande från synpunkten av de möjligheter det erbjöd för förverkligande av bolsjevikernas syfte, den proletära diktaturen som medel för en kommunistisk omdaning av samhället. Han deltog i kongresserna i Zimmerwald 1915 och Kiental 1916, bekämpade alla ”socialpatrioter” och förkunnade proletärernas plikt att arbeta för den egna regeringens nederlag och världskrigets utmynnande i gemensam proletärkamp mot kapitalistsamhällena i alla länder.

Efter den ryska marsrevolutionen 1917 sökte L., då väg genom ententeländer till Ryssland var spärrad för honom, att komma hem genom Tyskland, förhandlade därom med tyska myndigheter och fick till sist tillstånd till genomresa. Resan fortsattes över Sverige och Finland, och 16 april välkomnades L. med jubel av massorna i Petersburg, där han genast började agitera för arbetar- och soldatrådens övertagande av hela statsmakten, krigets upphörande, rysk proletärdiktatur och försök att åstadkomma en ”världsrevolution”. Ett mot Kerenskijregimen och dess ententevänliga krigspolitik riktat omstörtningförsök 15-17 juli undertrycktes. L. måste hålla sig dold (än i Petersburgs förstäder, än i ö. Finland) men förberedde nästa anstormning under parollen ”makt åt råden, jord åt bönderna, fred åt folken, bröd åt de hungriga”. Med L. D. Trotskij som närmaste medhjälpare planerade L. bolsjevikkuppen, och 7 nov. vanns segern: L. övertog som president i ett ”folk-kommissariernas råd” regeringen i Ryssland.

Den nya regimens första år voro fyllda av oerhörda svårigheter, och L:s förmåga att sammanhålla det hela sattes på hårda prov. Med centralmakterna ingicks 3 mars 1918 fred på de stränga villkor dessa föreskrev. Regeringens säte flyttades till Moskva, och den skaffade sig militärt underlag för sin makt genom upprättande av ”den röda armen” och övervakade alla motståndare genom en om tsartidens ochrarna erinrande polisorganisation. Propagandan för ”världsrevolutionen” organiserades genom den 1920 bildade Tredje internationalen. De ”vita” generalerna besegrades, och en hänsynslös terrorism, särskilt månaderna efter ett socialrevolutionärt attentat mot L. (30 aug. 1918), nedbröt allt ordnat motstånd mot den nya regimen. Då förhastade försök till den kommunistiska samhällsordningens genomförande strandade på böndernas motstånd, tvekade den fordom så doktrinärt halsstarrige L. ej att opportunistiskt anpassa sig efter sakförhållandena och 1921 genomföra den ”nya ekonomiska politiken” (Nep).

L. sparade ej sina krafter under dessa omvälvningsår. Han var ingen bländande talare, men hans skarpblick för rysk folkpsykologi satte honom i stånd att behärska de församlingar, i vilka han uppträdde, och bland sina medhjälpare åtnjöt han en obestridd auktoritet. Överanstängning påskyndade emellertid förvärrandet av den sjukdom, som börjat framträda i slutet av 1921; våren 1922 visade sig allt tydligare symtom av förkalkning och sjukliga förändringar i hjärnan. Omsider gjorde en stark blodutgjutning i hjärnan slut på hans liv. Utanför Kreml har ett monument över L. rests, och halls minne har firats genom omdöpning av flera städer, däribland av Petersburg (Petrograd) till Leningrad. Han har blivit föremål för direkt helgondyrkan, och hans skrifter ha för bolsjevikerna fått rangen av en hart när verbalinspirerad religionskodex. – Bland L:s större arbeten märkas Kapitalismens utveckling i Ryssland (1899), Socialism och krig (1915) samt Stat och

revolution (1918). En svensk uppl. av L:s valda skrifter utkom i 20 bd 1934-43. – Litt.: Biogr. av D. Shub (1948; sv. övers. '949).

Stalin

[Nordisk familjebok, band 19, sp 881-884 (utg 1955)]

Stalin [sta'ljin] (urspr. Dzjugasjvili), Josif (Josef) Vissarionovitj, rysk statsman av georgisk börd (1879-1953). S., som var son till en skomakare, inskrevs 1894 i teologiska seminariet i Tiflis, anslöt sig 1898 till ortens socialdemokratiska organisation, måste på grund av sin revolutionära propaganda lämna seminariet och gick de följ. åren helt upp i agitationsarbete. Efter 1903 deporterades han i olika repriser till Sibirien. Först marsrevolutionen 1917 återgav honom friheten. I Petrograd fick han genast en förtroendepost i den bolsjevikiska partiledningen. Han övertog jämte L. B. Kamenev redigeringen av Pravda och utövade under c:a 3 veckor den faktiska ledningen av partiet. Desorienterad i en revolutionär situation, som utvecklat sig helt annorlunda, än bolsjevikerna räknat med, höll han därvid en osäker och vacklande kurs, som Lenin efter sin ankomst skarpt utdömde. Sedan Lenin i sina teser om nödvändigheten av den borgerligt demokratiska revolutionens omedelbara övergång i den socialistiska revolutionen utstakat de bolsjevikiska linjerna, tog emellertid S. till skillnad från Kamenev, G. Zinovjev m. fl. genast detta program till efterrättelse. I slutet av april s. å. invaldes S. i en ny centralkommitté och ägnade sig därefter åt föga uppmärksammat men viktigt organisationsarbete, kontrollerade arbetarråden o. s. v. Sedan Lenin på sommaren s. å. tills. m. Zinovjev hade flytt från Petrograd och Kamenev, L. Trotskij m. fl. hade häktats av den provisoriska regeringen, ledde S. åter partiet. Han blev medl. av politbyrå och gjorde en betydande insats i förberedelserna till novemberrevolutionen. Vid ett kritiskt sammanträde i centralkommittén okt. utsågs S. jämte fyra andra medl. till att representera partiet i sovjetens militära revolutionskommitté. Hans roll i själva kuppen 7/11 är dock omstridd. Trotskij erkändes urspr. som sovjetens och den militära revolutionskommitténs drivande kraft vid det väpnade upproret, men i den senare ryska officiella historieskrivningen ha hans insatser utplånats, medan däremot S:s ledarskap vid Lenins sida framhävts oerhört starkt. Betrodd av Lenin i praktiska och administrativa angelägenheter, tillhörde han efter revolutionens seger den inre styrande kretsen. Han var folkkommissarie för nationalitetsfrågor 1917-23 och folkkommissarie för arbetar- och bondeinspektionen 1919-22. Under inbördeskriget 1918-20 utförde S. flera militära och försvarsorganisatoriska uppdrag, varvid han kom i häftiga konflikter med krigskommissarien Trotskij, särsk. i samband med Tsaritsyns (nuv. Stalingrads) belägring 1918 och vid planläggningen av striderna mot Denikin på sydfronten 1919. Han ledde Petrograds försvar mot Judenitj's 1:a offensiv s. å. och var under polsk-ryska kriget 1920 politisk kommissarie på s. frontavsnittet. 1921 nedslog han med hård hand det ett ögonblick ytterst hotande upproret i Kronstadt. I april 1922 utnämndes S. till partiets generalsekr., en post, som gav sin innehavare möjlighet att småningom göra sig till herre över partiapparaten och att undan för undan taga avgörandet av allt viktigare frågor i egen hand. Sedan Lenin s. å. blivit allvarligt sjuk, började S. snart visa en egenmäktighet, som föranledde talrika klagomål från de andra partikoryfëerna. Medan Lenin var bunden vid sjukbädden, bildades vidare inom politbyrå ett triumvirat, bestående av S., Kamenev och Zinovjev. Deras gemensamma intresse var att förhindra Trotskij att överta partiledarskapet. Sålunda började en maktkamp, som skärptes efter Lenins död i jan. 1924. Lenin hade i ett politiskt testamente uttryckt besvikelse och oro över S:s uppträdande och givit partiet rådet att insätta en annan man på generalsekr.-posten. Tack vare triumviratets sammanhållning undgick dock S. en hotande kris; Lenins skrivelse blev aldrig framlagd inför partikongressen. De i intellektuellt och oratoriskt hänseende mera lysande partimännen insågo alltför sent, att de hade underskattat generalsekr:s ambitioner, slughet och hänsynslösa kraft. S. byggde först upp egna starka positioner ute i provinserna och placerade småningom allt flera handgångne män i de centrala partiorganen. Han skaffade sig sålunda majoritet i partiets centralkommitté och utmanövrerade sina medtävlare och motståndare i den högsta ledningen. Sedan han 1925 hade förmått Trotskij att frånträda krigskommissarieposten, upplöstes triumviratet, men när Kamenev och Zinovjev efter lång tvekan öppet lärer sig med Trotskij, var denne redan nästan besegrad. S. krossade vänsterflygeln 1927; Trotskij deporterades s. å. och

landsförvisades 1929. Därefter nedslog S. den av N. Bucharin, A. Rykov och M. Tomskij ledda högerfalangen. Därmed var kampen om successionen slut. – Hur Ryssland under S:s hårda regim alltmer industrialiserades och utvecklades till en totalitär stat, hur S. höll sig kvar vid makten och utrensingsprocesserna i samband därmed samt hur S. formade Rysslands utrikespolitik och om hans insatser under 2:a världskriget och därefter har närmare skildrats i art. Ryssland, sp. 464 ff. Här må endast tilläggas, att S. efter Stalingrad-slaget antog marskalktiteln och 1945 titeln generalissimus. S. avled hastigt i mars 1953, sedan han drabbats av en hjärnblödning. Om successionen efter S. se Ryssland, sp. 473.

S. ägde utomordentlig viljestyrka, praktisk handlingskraft, taktisk begåvning och förmåga att handla på lång sikt. Om S:s personliga liv efter ungdomen och de tidiga mannaåren är föga bekant. Som ung var han gift med Jekaterina Svanidze, syster till en av hans kamrater vid seminariet i Tiflis. Hon avled 1907, efterlämnande en son Jakob, som uppfostrades hos sina morföräldrar i Kaukasien (han var under 2:a världskriget löjtnant i Röda armén och tillfångatogs av tyskarna). S. gifte om sig 1918 med Nadja Allilujeva, dotter till en hantverkare. Med henne fick han två barn, sonen Vasilij (generalmajor i flygvapnet) och dottern Svetlana. Den andra hustrun avled 1932. S. ingick senare äktenskap med Rosa Kaganovitj, syster till politbyråmedl. Lazar Kaganovitj. S. talade icke något västeuropeiskt språk. Född georgier, blev han storryss med dragning åt Asien och en ingrodd mistro och ovilja mot Västeuropa. Han levde enkelt och tillbakadraget i Kreml, vanl. upptagen av hårt arbete. Om somrarna bodde han under många år i en villa utanför Moskva. Efter 2:a världskrigets slut levde han alltmer isolerad. Långa tider var han borta från Moskva och vårdade sin hälsa på kurorter vid Svarta havet; av allt att döma voro dock hans själskrafter obrutna.

S. utgav bl. a. ”Leninismens grundfrågor” (2 bd, sv. övers. 1935-38), ”Vår teori och praktik” (sv. övers. 1943), ”Den nationella frågan” (sv. övers. 1944), ”S. talar under 2:a världskriget” (s. å.) och ”Sotjinenija” (”Samlade verk”, 8 bd, 1946-48). – Litt.: A. Karlgren, ”S. Bolsjevismens väg från leninism till stalinism” (1942); C. Windecke, ”Wie S. wurde. Vom Priesterseminar zum Kreml” (1943; sv. övers. 1945); P. E. Brusewitz, ”S. bygger. Hans politiska liv och gärning” (1944); G. Hirdman, ”J. S.” (1947); I. Deutscher, ”S. A political biography” (1949; sv. övers. 1951); A. Montgomery, ”Stalinismen” (1953).

Trotskij

[*Nordisk familjebok, band 21, sp 395-397 (utg 1955)*]

Trotskij [trä'tskøj], Lev Davidovitj, eg. Leib Bronstein, rysk politiker av judisk börd (1879-1940). Som gymnasist 1899 deporterad till Sibirien, lyckades han fly 1902 och på ett av honom själv tillverkat pass med namnet Trotskij undkomma till Västerlandet, där han kom i förbindelse med Lenin och de övriga ryska socialdemokratiska emigranterna. Vid socialdemokratiska partiets sprängning 1903 slöt han sig till den mensjevikiska fraktionen. I början av 1905 återvände han, nu under namnet Janovskij, till Ryssland och blev under revolutionen s. å. först som v. ordf., sedan som ordf. i Petersburgs arbetarsovjet den egentlige ledaren av sovjetens täml. misslyckade politik. I dec. 1905 häktad och 1906 dömd till deportation till Sibirien, lyckades han avvika från transporten och över Finland och Sverige nå Västeuropa. Han uppehöll sig sedan i olika europeiska länder; från 1908 utgav han i Wien tidningen Pravda, där han sökte medla mellan den mensjevikiska och bolsjevikiska fraktionen. Då schismen mellan dem fördjupades, blev han en av de ledande på den antibolsjevikiska sidan. Vid 1:a världskrigets utbrott slog sig T. först ned i Schweiz, sedan i Frankrike; han deltog i Zimmerwaldkonferensen 1915, där hans meningar skilde sig från Lenins i fråga om bildandet av Tredje internationalen, men intog sedan vad Lenin berömmade kallade en oklanderlig internationalistisk hållning. Då han i denna anda i Paris redigerade en rysk tidning Golos, sedan kallad Nasje Slovo, blev han utvisad ur Frankrike, sedan även ur Spanien. Efter att någon tid ha vistats i New York återvände han efter ryska marsrevolutionen 1917 till Ryssland.

Efter sin hemkomst (maj 1917) slöt sig T. snart till Lenin. I bolsjevikernas kuppöversök i juli 1917 tog T., som nu formellt inträdde i bolsjevikpartiet, en verksam del; sedan han efter dess miss-

lyckande en tid hållits fångslad men åter frigivits, deltog han, särskilt sedan bolsjevikerna fått majoritet i Petrogradsovjeten och T. blivit vald till dess ordf., ivrigt i förberedelserna till bolsjevikrevolutionen och spelade vid dess genomförande en viktig roll, enl. honom själv den avgörande. Han blev nu folkskommisarie för utrikesärenden; sedan vapenvila ingåtts med tyskarna, blev han ledare för den ryska fredsförhandlardelegationen i Brest-Litovsk. Övertygad om att tyska arméledningen ej skulle kunna tvinga de, som han förmodade, av revolutionen anstuckna tyska trupperna till frammarsch mot Ryssland, vägrade han att antaga de tyska fredsvillkoren och avgav förklaring om att Ryssland ej ville underteckna något fredsslut men ej heller fortsätta kriget. Då hans beräkningar strandade och Lenin framtvang den ryska underkastelsen under centralmakternas fredsvillkor, blev T. i stället folkskommisarie för krigsärenden. På denna post organiserade T. den bolsjevikiska "röda armén". Under Lenins sjukdom började och efter hans död fortsattes en förbittrad dragkamp om makten mellan T. och de andra bolsjevikledarna; striden nådde sin kulmen, då T. förklarade krig mot den av Lenin 1921 inaugurerade nya ekonomiska politiken och i stället krävde en mer ortodox kommunistisk kurs med forcerad industrialisering. T:s opposition mot partiet gav hans främste konkurrent, Stalin, möjlighet, att oskadliggöra honom (för att sedan i det väsentliga acceptera de av T. krävda linjerna); undan för undan berövades T. sina funktioner, utslöts ur partiet och förvisades 1928 till Turkestan nära kinesiska gränsen. Då han även därifrån fortsatte sin "trotskistiska" agitation, utvisades han 1929 ur Sovjetunionen. T. vistades därefter till 1933 i Turkiet, 1933-35 huvudsakl. i Frankrike, 1935-36 i Norge, från 1936 i Mexico. Utom med författarskap och med försök att vederlägga de i samband med rensningsprocesserna i Paris 1936-38 framkomna beskyllningarna sysslade han med att söka organisera en ny, fjärde international samt vann verkligen i några länder ej så få anhängare. Emellertid läto T:s många och mäktiga fiender honom icke hållas: försök gjordes att få honom utlämnad till Ryssland, och attentatförsöken duggade tätt. 21/8 1940 lyckades en belgisk kommunist, som vunnit tillträde till T., att dödligt sära honom, och han avled följ. dag. Bland bolsjevikrevolutionens män var T., näst Lenin, den mest lysande, i intelligens, bildning, talarförmåga och skriftställartalang vida överlägsen Stalin, däremot underlägsen honom som taktiker. Inom hans författarskap märkas en rad populära arbeten, där han temperamentsfullt skildrar olika avsnitt av den ryska revolutionen; särskilt intressanta äro hans senaste arbeten, en bred skildring av revolutionen 1917 (3 bd, 1931-33) och en självbiogr. (1932).

Bonniers Lexikon (1961-67)

Lenin

[*Bonniers Lexikon band 9 sp 70-72*]

Le'nin [ry. utt. l'ɛ'nin] (urspr. pseudonym; eg. Uljanov), Vladimir, f. i Simbirsk (nuv. Uljanovsk) 22/4 1870, d. 21/1 1924 (begravd i mausoleet på Röda torget i Moskva), rysk statsman, bolsjevismens grundläggare. L. var son till en folkskoleinspektör och tillhörde sålunda medelklassen. Hans äldste bror avrättades 1887 som inblandad i en sammansvärjning mot Alexander III, en händelse som blev avgörande för L:s utveckling. Efter universitetsstudier i Kazan och S:t Petersburg avlade L. 1891 juridisk examen och upptog advokatverksamhet men arbetade huvudsakl. som revolutionär agitator. Under en europeisk resa 1895 knöt han förbindelser med ledande socialdemokrater och ryska revolutionärer i landsflykt. Vid återkomsten till Ryssland deltog L. i bildandet av ett "kampförbund för arbetarklassens frigörelse". Han förvisades 1897 på grund av sin propaganda för tre år till Sibirien. Efter 1900 levde L. fram till 1917 utomlands med undantag för en kort tid revolutionsåret 1905, då han hörde till ledarna av revolutionsförsöket i Moskva.

Redan på 1890-t. företrädde L. i motsättning till socialrevolutionärerna en utpräglat marxistisk åskådning; vid det ryska socialdemokratiska partiets sprängning 1903 blev han ledare för majoritetsfraktionen, bolsjevikerna, vilkas ideologi han präglade (jfr Bolsjevism). Enl. L. måste en revolution i Ryssland genomföras främst av en fast sammansluten och enhetligt ledd grupp, en stöttrupp inom proletariatet. Denna L:s uppfattning var tydligen påverkad av den äldre ryska nihilismens konspirativa verksamhet.

Revolutionens närmaste mål såg han vid denna tid i upprättandet av en demokrati som först småningom skulle förvandlas till ett socialistiskt samhälle. Redan under detta skede kom L. fram till den för hans senare handlande centrala åsikten att en revolution i Ryssland ej var möjlig annat än med böndernas hjälp. Jorden skulle efter revolutionen fördelas mellan bönderna, så att en självägande bondeklass bildades.

Efter krigsutbrottet 1914 angrep L. våldsamt de socialdemokratiska partierna i olika länder för deras nationella politik och hävdade, med utgångspunkt från Marx, i *Imperialismen som kapitalismens sista etapp* (sv. övers. 1926) att kriget berodde på intensifieringen av tävlan om marknaderna. Kriget borde utnyttjas till revolutionär agitation, så att en klassmedveten riktning inom arbetarklassen blev redo att övervinna den försvagade kapitalistiska ordningen. Därmed följde att det ej skulle vara nödvändigt att vänta med den sociala revolutionens genomförande, tills proletariatet befann sig i majoritet. På en rad konferenser (bl.a. i Stockholm 1917) samlade L. sina anhängare.

Efter marsrevolutionen 1917 fick L. tyskt tillstånd att återvända genom Tyskland (och Sverige) till Ryssland. Han började där en förbittrad strid mot den provisoriska regeringen Kerenskij och fordrade att all makt skulle övergå till arbetar-, bonde- och soldatråden. Efter ett misslyckat revolt-försök juli 1917 flydde L. till Finland. Han skrev där det arbete, *Revolutionen och staten* (sv. övers. 1919), som kommit att framstå som det klaraste uttrycket för ”leninismen”. Det klassmedvetna proletariatet skulle överta makten genom en revolutionär aktion och genom socialisering och införande av ekonomisk jämlikhet förbereda det fullständiga socialistiska samhälle i vilket allt statstvång skulle försvinna (jfr Kommunism sp. 487). Fastän L. närmast syns ha tänkt sig statskicket efter revolutionen som ett slags demokrati, kunde hans tankegångar användas som stöd för kravet på en ”proletariatets diktatur”, liktydig med en de klassmedvetna arbetarnas, dvs. kommunisternas, diktatur.

Trots ett visst motstånd inom partiet genomdrev L. jämte Trotskij nov. 1917 den bolsjevikiska resningen. L. valdes efter revolutionen till ordf. i folkkommissariernas råd; han fick därefter det avgörande inflytandet på Rysslands politiska och sociala omdaning. Särskilt kan framhållas hans insats för ett ryskt acceptering av de tyska fredsvillkoren i Brest-Litovsk och senare till förmån för den ”nya ekonomiska politiken” med dess återgång till friare produktionsformer i syfte att stabilisera det av revolutionen desorganiserade näringslivet. L. drabbades maj 1922 av en hjärnblödning, som bröt hans krafter.

Med ett dogmatiskt, marxistiskt tänkande förenade L. ett utpräglat realistiskt bedömande av ryska förhållanden; i sin inställning till internationella frågor var han däremot ofta bunden av schematiska tankegångar. Som grundläggare av Sovjetunionen har han där blivit föremål för en formlig kult. – L. var från 1898 gift med N. Krupskaja.

L:s samlade arbeten har bl.a. utgivits i tysk uppl.; på sv. finns Samlade skrifter i urval (1-20, 1932-43). – Biografier av L. Trotskij (eng. och ty., 1924), N. Krupskaja (ty. 1929, eng. 1942) och D. Shub (sv. övers. 1949).

Stalin

[*Bonniers lexikon bd 13 sp 400-401 (utg 1966)*]

Sta'lin (urspr. pseud.; eg. Dzjugasjvi'li [dʒo-]), Josef (ry. Iosif), f. i Gori, Georgien 21/12 1879, d. (enl. officiella uppgifter) i Moskva 5/3 1953, rysk kommunistisk statsman och diktator; generalsekr. i kommunistpartiet från 1922, regeringschef från 1941 (ordf. i folkkommissariernas råd 1941–46, ordf. i ministerrådet från 1946); marskalk av Sovjetunionen 1943, generalissimus 1945.

S. var son till en skomakare. Han inskrevs 1894 vid prästseminariet i Tbilisi men relegerades 1899 för socialistisk propaganda, sedan han 1898 anslutit sig till det illegala socialdemokratiska partiet. S. ägnade sig därefter helt åt revolutionär agitation (under [pseud. *Koba*]), fram till 1911 främst i Transkaukasien. Vid socialdemokraternas sprängning 1903 slöt han sig till bolsjevikerna och blev

1912 led. av deras centralkommitté samt red. för Pravda. S. var bl.a. 1913-17 deporterad till Sibirien.

Efter marsrevolutionen 1917 kom S. till Petrograd (Leningrad), där han inledde ett nära samarbete med Lenin och blev medlem av bolsjevikpartiets politbyrå samt efter novemberrevolutionen 1917 folkkommissarie för nationalitetsfrågor (1917-23). I inbördeskriget spelade han en ledande roll på flera fronter. S. blev 1922 generalsekr. i kommunistpartiet, en ny befattning som ansågs mindre betydelsefull men som han snabbt förstod att utnyttja för att skaffa sig kontroll över partiapparaten. Lenin varnade i sitt testamente för S:s maktlystnad och hänsynslöshet. Vid Lenins död (jan. 1924) var S:s position dock redan så stark att ingen av de övriga kommunistledarna ville föreslå att han frångavs posten som generalsekr. S. befäste 1924-29 sin kontroll över kommunistpartiet, samtidigt som han byggde ut sin maktposition genom att på ett raffinerat sätt utmanövrera förmenta och verkliga rivaler. Han företrädde härvid en ”nationell” linje (”socialism i ett land”) gentemot det kommunistiska världsrevolutionära programmets förespråkare (bl.a. Trotskij).

Ett led i S:s nationella politik var strävandena att genom de ekonomiska femårsplanerna göra Sovjetunionen till en modern industristat, ett program som fullföljdes under 1930-t. med en utomordentlig hänsynslöshet och hårdhet. S., som sedan slutet av 1929 var Sovjetunionens faktiske diktator, krossade all förment och verklig opposition inom och utanför kommunistpartiet genom omfattande utrensningar, vilka kulminerade 1936-38. Hans maktställning var därefter obestridd; hans totala självhärskardöme torde ha haft få motsvarigheter.

Även utrikespolitiskt företrädde S. en nationell kurs, som fr.o.m. andra världskrigets utbrott utvecklades till en målmedveten och hänsynslös expansionspolitik. Han var av allt att döma oförberedd på det tyska angreppet mot Sovjetunionen. 1941, men ledde skickligt krigföringen, främst med sikte på ryska landvinningar. Dessa lyckades han politiskt säkerställa vid de allierade konferenserna i Teheran 1943 och i Jalta 1945, varvid han framträdde som en ytterst skicklig förhandlare. Vid andra världskrigets slut var S. härskare över en världsmakt, vars välde sträckte sig från Stilla havet i ö. till Elbe i v. S. fullföljde efter kriget den dittills förda in- och utrikespolitiken, men saknade förståelse för att det komplicerade ryska samhälle som vuxit upp under hans ledning ej kunde vidareutvecklas med tvångs- och terrormetoder. Den självförgudning och personkult av S. som inletts på 1930-t. och som bl.a. tog sig uttryck i glorifiering av hans roll under kommunistregimens första år blev efter hand allt mer grotesk. Han planerade kort före sin död nya, omfattande utrensningar.

Omdömena om S:s person och insatser har varit högst skiftande. I samband med den ”avstalinisering” som inleddes i Sovjetunionen efter hans död fördömdes hans terror och utrensningar samt personkulten (jfr Sovjetunionen sp. 229 Stalinism). S:s balsamerade kropp flyttades 1961 från Leninmausoleet till en begravningsplats bakom detta. De städer m.m. som namngivits efter honom omdöptes. S. kritiserades även för påstådda misstag och felbedömningar under andra världskriget; betr. detta har dock en försiktig omvärdering börjat (1965).

Litteraturen om S. är mycket omfattande och speglar ofta de skiftande omdömena om honom. Bl.a. märks biografier av B. Souvarine (sv. övers. 1940), A. Karlgren (1942; starkt kritisk), L. Trotsky (eng., 1941; starkt kritisk) och I. Deutscher (sv. övers. 1951). Härtill kommer ett stort antal monografier om Sovjetunionens utveckling under S:s styre.

Stalinism

Stalinism, den av Stalin representerade varianten av kommunismen, särskilt terror- och tvångspolitik; efter Stalins död 1953 även benämning på kritisk hållning till avstaliniseringspolitiken, sådan denna tagit sig uttryck i Sovjetunionen och i flertalet satellitstater i ö. Europa.

Trotskij

[*Bonniers lexikon* bd 14 sp 730-731 (utg 1966)]

Trotskij [tråtts-] (eg. Bronstein), Ljov (L e o), f. 1879, d. 1940, rysk kommunistisk politiker. T.,

som var son till en välsituerad godsägare nära Odessa, kom som student i kontakt med den revolutionära arbetarrörelsen. Han deporterades 1900 till Sibirien men flydde 1902 till utlandet. Under revolutionen 1905 återvände T. till Ryssland och var ett par månader ordf. i arbetarrådet i S:t Petersburg (Leningrad). Han deporterades 1906 men lyckades fly. T. ställde sig utanför fraktionsstriderna mellan bolsjeviker och mensjeviker och stod ofta i skarp motsättning till Lenin.

Efter marsrevolutionen 1917 begav sig T. till Petrograd (Leningrad), där han i okt. blev ordf. i arbetar- och soldatrådet och tills. med Lenin var den främste ledaren av november-revolutionen 1917. Som utrikeskommissarie nov. 1917-mars 1918 deltog T. i fredsförhandlingarna i Brest-Litovsk, varvid han, i motsats till Lenin, förordade ett förkastande av de tyska villkoren. Han utsågs mars 1918 till krigskommissarie; som sådan organiserade han Röda armén och gjorde en avgörande insats under inbördeskriget 1918-20. Efter Lenins död måste den politiskt isolerade T. 1925 avgå som krigskommissarie men blev snart ledande inom den mot Stalin oppositionella ”vänsterflygeln”. Sedan oppositionen krossats, utslöts T. 1927 ur kommunistpartiet och förvisades till Alma-Ata. Han landsförvisades 1929, varefter han till 1933 vistades på den turkiska ön Prinkipo, 1935-36 i Norge och från 1936 i Mexico, där han mördades av en rysk agent aug. 1940.

T:s verksamhet efter 1925 dominerades helt av hans lidelsefulla kamp mot Stalin, mot vars program ”socialism i ett land” T. hävdade ”den permanenta revolutionens” idé. Samtidigt spelade även personliga motsättningar en stor roll. Den faktiska utvecklingen i Sovjetunionen följde på flera punkter (t.ex. betr. industrialisering och jordbrukskollektivisering) av T. tidigt utstakade riktlinjer. Under den stora utrensningen 1935-38 av mot Stalin fiendliga element framställdes T. som oppositionens centrala gestalt; ”trotskism” blev en sammanfattande benämning på olika från den officiella kursen avvikande kommunistiska riktningar. Jfr Trotskism.

T. var en lysande talare och skribent, vars verk präglas av inträngande analys och livfull framställningskonst. Bland hans arbeten märks Den ryska revolutionens historia (utg. på ty. och eng., 2 bd, 1931-33 resp. 1932/37), Den förrådade revolutionen (utg. på eng. 1937) samt biografien Lenin (utg. på eng. och ty. 1924) och självbiografien Mitt liv (1932; sv. övers. 1937).

Biografi av I. Deutscher (eng., 3 bd, 1954-63).

Trotskism

Trotskism [tråtsk-], benämning på den riktning inom marxismen som representeras av Trotskij och hans anhängare. T. är utpräglad revolutionär och internationalistisk och betonar särskilt betydelsen av världsrevolutionens historiska kontinuitet (den ”permanent revolutionen”). Stalinismen tolkas som en produkt av mellankrigstidens revolutionära stiltje, under vilken initiativet övergick från de aktiverade massorna till partibyråkratin. Trotskisterna inriktar sig på en ny och omfattande skärpning av den världsrevolutionära situationen, under vilken sociala revolutioner skall gripa omkring sig i den kapitalistiska världen, samtidigt som den politiska demokratin återställs i kommunistländerna; de insisterar på rätten till fraktionsbildningar inom och partibildningar bredvid kommunistpartiet. Under stalinperioden användes termen T. huvudsakl. som benämning på oppositionella riktningar inom kommunismen och blev liktydig med förräderi. Mycket av detta språkbruk dröjer sig kvar i den kommunistiska debatten, trots att (olika) element av den trotskistiska kritiken kan spåras dels i den officiella ryska antistalinismen, dels i den kinesiska kommunismens militanta revolutionsideologi. T. omfattas öppet av mindre grupper vänstermarxister, främst i Spanien, Latinamerika och s. Asien. Trotskisterna är organiserade i den ”Fjärde internationalen” (se International sp. 522).

Bra Böckers Lexikon (1983-1990)

Lenin

[Bra Böckers Lexikon band 14, sid 249-250 (utg 1987)]

Lenin [ryska uttal: lʲɛnʲɪn], **Vladimir Iljitj Uljanov**, 1870-1924, rysk socialistisk teoretiker och revolutionär politiker, grundare av det ryska kommunistiska partiet, den ledande kraften bakom den ryska revolutionen och Sovjetunionens ledare under dess första år. Efter sin död har Lenin kommit att betraktas nära nog som ett helgon, hans grav i mausoleet utanför Kremles mur i Moskva är en vallfartsort och hans skrifter grundval för både kommunismens teoretiska utveckling och Sovjetunionens praktiska politik. Som socialistisk teoretiker har han i flera avseenden vidareutvecklat marxismens teori och övat ett avgörande inflytande på dess utveckling.

Vladimir Iljitj Uljanov, som antog namnet Lenin 1901, var född i Simbirsk, son till en skolinspektör. Sedan hans äldre bror 1887 avrättats som medlem av en revolutionär grupp med planer på att mörda Alexander III, slöt sig Lenin som student vid universitetet i Kazan till den illegala oppositionen och förvisades tillfälligt från universitetet. Han avlade dock juridisk examen 1891 och blev därefter advokat, först i Samara, senare i S:t Petersburg. Som sådan blev han inom kort en av ledarna för den socialistiska rörelsen och grundade ”förbundet för arbetarklassens frigörelse” 1895, men häktades kort därefter, satt i fängelse i över ett år och förvisades därefter på tre år till Sibirien. Här gifte han sig med den likaledes från Petersburg förvisade lärarinnan Nadjesjda Krupskaja, som under hela hans liv förblev hans förtrogna medarbetare. Under dessa år skrev Lenin bl.a. *Kapitalismens utveckling i Ryssland*, där han drog upp riktlinjerna för socialismens vidare utveckling och förutsättningarna för dess övertagande av makten. Efter återkomsten från Sibirien 1899 lämnade Lenin Ryssland 1900 och slog sig ned först i Schweiz, senare i Paris. Tillsammans med andra socialister i exil grundade han tidningen *Iskra* (Gnistan), som blev det ledande revolutionära organet. Där avvisade han tanken att med stöd från liberalt borgerligt håll störta tsarregimen och först därefter söka omvandla det kapitalistiska samhället i socialistisk riktning. Lenin utvecklade i stället teorin om en samlad socialistisk revolution under ledning av arbetarklassen själv, som därvid skulle söka stöd från bönderna och det stora proletariatet på landsbygden. Samtidigt fördömde Lenin tanken på ett massparti: partiet skulle bestå av en elit med sträng inre disciplin och stark ledning. Detta ledde till splittring inom det ryska socialdemokratiska partiet och vid dess kongress i Bryssel och London 1903 delades det i en bolsjevikisk och en mensjevikisk fraktion med Lenin som ledare för den radikalt revolutionära bolsjevikiska delen av partiet. Efter det misslyckade revolutionsförsöket 1905 fördjupades motsättningen mellan bolsjevikerna och mensjevikerna, inte minst på grund av den hänsynslöst revolutionära och kompromisslösa politik som Lenin i spetsen för bolsjevikerna förde. Vid första världskrigets utbrott 1914 slöt de socialistiska partierna med stor majoritet upp bakom respektive länders krigspolitik. Endast en minoritet intog en pacifistisk hållning. Lenin ställde sig i detta läge på en ultrarevolutionär ståndpunkt genom att kräva att bolsjevikerna skulle arbeta icke för fred utan för en omvandling av det imperialistiska kriget till ett inbördeskrig riktat mot kapitalismen i alla länder. Efter tsardömets fall i mars 1917, då Kerenskijs reformistiska regering gick in för fortsatt krig på västmakternas sida, fick Lenin och hans närmaste medarbetare tillstånd att resa genom Tyskland för att via det neutrala Sverige återvända till Petrograd, dit han ankom den 16 april. Först efter intensivt arbete lyckades han här vinna majoritet i de nybildade arbetar- och soldatråden – de s.k. sovjeterna – för en revolutionär politik. Hans krav var ”all makt till sovjeterna” och införande av proletariatets diktatur i syfte att omedelbart sluta fred på alla fronter och genomföra en radikal socialisering. Efter ett misslyckat försök att realisera detta program i juli 1917 tvingades Lenin fly till Finland. Därifrån fortsatte han sin agitation, och då läget i Ryssland åter skärptes återvände han i hemlighet och lyckades den 7 november – eller den 25 oktober efter rysk datering, därav namnet oktoberrevolutionen – förmå sovjeterna i Petrograd att besluta att med hjälp av de röda garderna störta regeringen och gripa makten. Inom få dagar hade Lenin vunnit kontroll över statsapparaten och proklamerade med stöd av sovjeterna proletariatets diktatur.

Lenins första stora insats som ledare av den nya sovjetregeringen var fredsslutet med Tyskland i Brest-Litovsk i mars 1918, som han genomdrev mot flera av sina närmaste medarbetare, vilka reagerade mot de hårda villkoren. Grundstenen i Lenins utrikespolitik var den tredje internationalen, som bestod av kommunistiska partier i alla länder, vilka var organiserade efter ryskt mönster, stod

under det ryska kommunistiska partiets ledning och siktade mot en socialistisk världsrevolution. Då detta mål inte kunde realiseras inriktades Lenins politik under hans sista år i allt högre grad på att säkerställa den socialistiska stat som uppstått genom revolutionen i Ryssland. I nära samarbete med Leo Trotskij, som organiserade den röda armén, lyckades Lenin 1918-20 slå tillbaka de försök som med stöd från bl.a. västmakterna gjordes att krossa bolsjevikernas välde. De ekonomiska svårigheterna tvingade honom samtidigt till eftergifter ifråga om den inre politiken och 1921 inleddes den s.k. ”nya ekonomiska politiken”, NEP, som i hög grad reviderade det ursprungliga radikala socialistiska programmet, bl.a. genom att återinföra fri marknadsföring och prissättning på spannmål och flera andra varor samt garantera bönderna äganderätten till jorden.

Som en följd bl.a. av en skada efter ett attentat mot honom 1918 insjuknade Lenin i januari 1922 och fungerade därefter endast formellt som Sovjetunionens ledare intill sin död 1924.

Stalin

[*Bra Böckers Lexikon band 21, sid 325 (utg 1989)*]

Stalin, Josef, egentligen Josef Vissarionovitj Dsjugasjvili, 1879-1953, rysk statsman, född i Gori i Georgien. Han anslöt sig 1898 till den förbjudna socialdemokratin och gjorde sig känd som agitator och skribent under namnet Koba, ”den okuvlige”. Vid partisplittningen 1903 följde han Lenins bolsjeviker. Lenin utsåg honom 1912 till medlem av byrån för den ryska partiverksamheten, och samma år utgav han första numret av *Pravda*. Detta år började han också skriva sig Stalin, ”stålmannen”. 1917 invaldes Stalin i centralkommittén och politbyrån samt blev folkkommissarie för främmande nationaliteter i Lenins regering, 1919 också för bonde- och arbetarinspektionen. Under inbördeskriget spelade han jämte Trotskij och Vorosjilov en viktig roll vid försvaret av Tsaritsyn, senare Stalingrad, men där skärptes också den tidigare grundlagda konflikten med Trotskij. Som kommunistiska partiets förste sekreterare från 1922 fick han ett starkt grepp över partibyråkratin. Trots öppen kritik från Lenin behöll han sin maktställning vid Lenins död 1924, och genom att hänsynslöst utnyttja olika grupper i partiledningen lyckades han avlägsna alla rivaler, i första hand Trotskij, som landsförvisades 1929. Stalin hävdade mot Lenin och Trotskij att socialismen kunde genomföras i Ryssland enbart, utan stöd av proletarietets revolution i industriländerna. Med hänsynslös hårdhet försökte han omvandla Sovjetunionen till ett industriland med socialiserat jordbruk och en stark krigsmakt, som behärskade ett säkerhetsområde runt moderlandet. De första femårsplanerna genomdrevs med brutal konsekvens och inkluderade t.ex. ett utbrett tvångsarbete bland både industriarbetare och vetenskapsmän. Den nationella regimen skärptes, inflytande utifrån och uttryck för nationella särintressen inom Sovjetunionen bekämpades. En ny författning 1936 gav uttryck för partiledarens och partidisciplinens centrala ställning och kring Stalins person växte en fantastisk personkult fram. Efter Tysklands anfall 1941 blev Stalin formellt regeringschef och överbefälhavare, marskalk av Sovjetunionen 1944. Genom de ryska framgångarna kunde han säkra ett omfattande sovjetiskt intresseområde i Europa. Stalins efterkrigspolitik baserades på uppbyggnad av den tunga industrin och hotet att det kalla kriget skulle övergå i öppen konflikt med västmakterna. Med oförminskad hänsynslöshet och en allt mer tilltagande mistänksamhet och självhärlighet drev Stalin sin politik till sin död 1953. Han begravdes vid sidan av Lenin, men hans kropp flyttades 1961 från Leninmausoleet till en mera undanskymd plats vid Kremlmuren. Redan tre år efter Stalins död tog Nikita Chrusjtjov avstånd från stalinismen som då betraktades som ett avsteg från socialismen. Under 1960- och 1970-talen har inställningen till Stalin åter varit mer förstående, för att efter 1985, då Gorbatsjov lanserade sitt reformprogram, åter vändas i fullständigt avståndstagande. T.o.m. händelserna under andra världskriget har kunnat tas upp till debatt

Stalinism

stalinism, Stalins tolkning av Marx och Lenins läror. Mot dem hävdade Stalin att industriproletariatets världsrevolution inte är den enda vägen till socialism, utan att denna kan genomföras isolerat i ett land, och att det sovjetiska kommunistpartiet är ledare för andra kommunistpartier. I begreppet stalinism innefattas nu också maktkoncentration och personkult.

Trotsky

[Bra Böckers Lexikon band 23, sid 246 (utg 1990)]

Trotsky, Leo, egentligen Lev Bronstein, 1879-1940, rysk politiker. Som medlem av en revolutionär sammanslutning häktades han och sändes 1899 till Sibirien, varifrån han flydde till London 1902. Där förenade han sig med Lenin, med vilken han dock senare bröt för att sedan inta en mellanställning mellan bolsjevikerna och mensjevikerna. Han återvände till Ryssland vid revolutionen 1905, varvid han spelade stor roll som ledare för arbetarsovjeten i Sankt Petersburg, men häktades och förvisades till Sibirien. Efter att åter ha flytt 1907 vistades han som journalist och politisk agitator i bl.a. Österrike, Schweiz, Frankrike och USA. Han återvände till Ryssland efter februarirevolutionen 1917 och återgick till bolsjevismen. Som stabschef ledde han genomförandet av oktoberrevolutionen samt blev först folkkommissarie för utrikesärenden och efter 1918 för krigsärenden. Fr.o.m. 1921 kom Trotsky i sin kamp för en ”världsrevolution” (trotskism) och sin kritik av partibyråkratin i delo med bl.a. Stalin, som förespråkade en ”nationell revolution”. I maktkampen dem emellan, som nådde sin höjdpunkt efter Lenins död 1924, vann Stalin. Trotsky degraderades, utslöts 1927 ur partiet och landsförvisades två år senare.

Trotskyism

trotskyism, marxistisk ideologi som är grundad på Trotskys teori om ”en permanent revolution”. Den innebär bl.a. att eftersom all ekonomi är beroende av världsmarknaden kan en nationell revolution som den ryska på sikt inte lyckas och socialismen inte segra förrän efter en världsrevolution, i vilken varje lands revolution bara är en del. Trotskyismen betonar också arbetarklassens ledande roll, ibland i opposition mot partiapparaten, på grund av dess strategiska ställning inom industrin och andra ekonomiskt avgörande områden.

Nationalencyklopedin (1989-1995)

Lenin

[Nationalencyklopedin band 12, sid 214-215]

Lenin [ry. uttal lʲeˈnʲin] (eg. *Uljanov*), **Vladimir Iljitj**, f. 22 april 1870, d. 21 jan. 1924, rysk och sovjetisk politiker och marxistisk teoretiker, sitt lands ledare från 1917.

Lenins liv. L. växte upp i en skyddad social miljö tillsammans med sina fem syskon. Fadern, som dog 1886, var provinsinspektör för det offentliga skolväsendet; modern kom från en medelklassfamilj. År 1887 avrättades den äldre brodern Aleksandr, som utan familjens vetskap varit medlem av en revolutionär organisation, dömd för förberedelser för ett attentat mot tsaren. Samma år tog L. kontakt med revolutionära kretsar då han påbörjade juridikstudier vid universitetet i Kazan. I samband med studentdemonstrationer, vid vilka han spelat en underordnad roll, blev han relegerad och kunde först 1891 avlägga sin examen i Sankt Petersburg. Han var hela tiden aktivt engagerad i revolutionära organisationer och blev 1895 arresterad, dömd till fängelse och småningom förvisad till Sibirien, där han 1898 gifte sig med Nadezjda Krupskaja, som han lärt känna i Sankt Petersburg.

Efter strafftidens slut lämnade L. 1900 Ryssland och vistades utomlands, huvudsakligen i Väst-europa, fram till 1917, med undantag för ett kort besök i Sankt Petersburg under 1905 års revolution. Det förelåg stora motsättningar inom det ryska socialdemokratiska partiet, som 1903 splittrades i två fraktioner, bolsjevikerna och mensjevikerna, med L. som ledare för de förstnämnda. Han hade länge sin bas i tidningen Iskra och försökte med denna som utgångspunkt organisera och styra partiet i Ryssland. Hans verksamhet under perioden fram till återkomsten till Ryssland 1917 präglades i hög grad av att han måste ta ställning till ständigt nya stridigheter mellan fraktioner inom partiet. Av allt att döma hade denna diskussion, som framför allt utspelades på kongresser i Västeuropa, ganska obetydligt inflytande på förhållandena i Ryssland. Under första världskriget fanns det endast några små avdelningar av bolsjevikpartiet kvar i hemlandet.

När februarirevolutionen utbröt befann sig L. i Schweiz och först sedan han fått tysk hjälp kunde han ta sig till Petrograd i april 1917. Han började omedelbart verka för en fortsättning av revolutionen och fick småningom partiet med sig. I och med oktoberrevolutionen (7 nov.) grep bolsjevikerna makten och påbörjade en socialistisk förändring av det ryska samhället. L. såg till att man ingick vapenstillestånd med Tyskland. Fram till 1922, då han drabbades av allvarlig ohälsa, är sedan L:s och Rysslands historia närmast identiska.

Under åren efter revolutionen spelade L. den ledande rollen i försöken att påverka utvecklingen i landet. Hans formella position som ordförande i folkkommissariernas råd i den bolsjevikiska enpartistaten var i och för sig viktig, men han hade därutöver en stor personlig auktoritet som ofta gav honom ett avgörande inflytande på skeendet. Det råder inte något tvivel om att han hade ett mycket stort faktiskt ansvar för den politik som bedrevs under dessa år. Småningom noterade han att effekterna av de vidtagna åtgärderna inte alltid blev de önskade. Under sina sista år reagerade han sålunda mot att både statsapparaten och partiet fungerade dåligt. Framför allt hade man aldrig lyckats förhindra en byråkratisering. Han föreslog åtgärder för att komma tillrätta med problemen men hade inte längre förmågan att driva igenom dem.

Mycket snart efter oktoberrevolutionen började L. förberedelserna för en fortsättning av den socialistiska revolutionen över hela världen. Han spelade en ledande roll vid skapandet av den kommunistiska internationalen (Komintern) 1919, som kom att domineras av Sovjetunionen. Hans tänkande har haft stort inflytande på 1900-talets marxistiska revolutionsrörelser även efter hans död.

Litteraturen om L. är mycket omfattande. Bedömningarna är starkt skiftande: från inriktningar som ser hans verksamhet och idéer som en ledstjärna för en framtid utan förtryck och materiell nöd, till inriktningar som uppfattar hans insatser som själva grunden för alla totalitarismens fasor. Det är egentligen bara den sovjetiska forskningen som har en enhetligt positiv bild av L. Man är emellertid oberoende av inriktning överens om att hans insats har varit av världshistorisk betydelse.

Lenins tänkande. L:s tänkande, under Stalin kodifierat till marxism-leninismen, kan rekonstrueras från hans samlade arbeten som omfattar inemot 10 000 trycksidor (det finns fortfarande texter som inte publicerats). Hans skrifter är av mycket olika slag: från relativt genomarbetade böcker till hastigt nedkastade anteckningar, stolpar till eller referat av tal samt anteckningar i böcker som han läst. Någon sammanfattande redovisning av sina idéer presenterade han aldrig. Se vidare ► leninism.

Lenins personlighet. Även bedömningarna av L:s person är högst skiftande. Sovjetiska forskare tillskrev inte bara honom utan hela hans familj dygder som inte framstår som trovärdiga ens vid en ytlig granskning. I Sovjetunionen blev han efter sin död föremål för en måttlös personkult. Från andra håll har hans hänsynslöshet och benägenhet att rekommendera våldslösningar ofta betonats. T.o.m. Trotskij noterar att L. under perioden efter oktoberrevolutionen vid varje tänkbart tillfälle betonade terrorns oundviklighet. Dock finns två egenskaper vilka de allra flesta iakttagare är överens om att han hade: hängivenheten för revolutionen, för saken, som han underordnade hela sitt liv och för vilken han offrade alla personliga hänsyn, samt en total brist på personlig fåfänga och ambition. *Lt Lu*

Litt.: A. Besançon, *The Intellectual Origins of Leninism* (eng. övers. 1981); L. Fischer, *The Life of Lenin* (1964); N. Harding, *Lenin's Political Thought 1–2* (1977–81); N. Krupskaja, *Lenin* (sv. övers. 1976); M. Liebman, *Leninism under Lenin* (eng. övers. 1975); L. Lundquist, *The Party and the Masses* (1982); L. Trotskij, *Den unge Lenin* (sv. övers. 1970); A.B. Ulam, *Lenin and the Bolsheviks* (1966).

Leninism

leninism, Lenins version av marxism. Det finns nästan inte någonting av vad Lenin sagt och skrivit som inte är kontroversiellt. Diskussionen om hans arbeten började omedelbart efter hans död. Meningsmotsättningarna gäller t.o.m. något så fundamentalt som frågan om han har en sammanhållen samhällsteori eller inte.

Ser man till Lenins politiska verksamhet anser flertalet västdemokratiska forskare att han opportunistiskt tar ställning i det konkreta fallet utifrån maktsynpunkter utan att bekymra sig om några principiella överväganden. Som illustration till detta brukar man hänvisa till de uppenbara motsättningarna mellan två av hans viktigaste politiska skrifter: *Vad bör göras?* (1903) och *Staten och revolutionen* (1917). Medan den förstnämnda är helt inriktad på utformningen av ett konspiratoriskt, hårt centraliserat elitparti som skall överföra den revolutionära teorin till massorna, rekommenderar den sistnämnda i ett närmast utopiskt perspektiv ett demokratiskt system baserat på ett synnerligen utbrett folkligt deltagande inte minst i den offentliga förvaltningen, som till stor del tänks ombesörjas av vanliga medborgare.

Tar man sin utgångspunkt i Lenins organisationstänkande, som intar en fundamental plats i hans politiska teori, finner man i stället en hög grad av konsekvens i hans skrifter som tidsmässigt sträcker sig över ett kvartsekel. Lenin anknyter till en syn på historien som en väg genom olika stadier till det kommunistiska samhället och föreställer sig att det finns två huvudsituationer att beakta: revolutionära och icke-revolutionära. I den revolutionära situationen är det massorna som har initiativet och skapar historien, och partiet förmår möjligen i viss utsträckning kanalisera deras aktiviteter. I den icke-revolutionära situationen är det partiet som söker organisera de passiva massorna till revolutionär handling. Utifrån dessa föreställningar formar Lenin sin revolutionära organisation och dess politik med parti, massor, klass, organisationer och statsapparat inplacerade i ett komplicerat nätverk. I detta perspektiv framstår de båda nämnda arbetena inte som motsägelsefulla.

Också originaliteten i Lenins tänkande har ifrågasatts. Här finns en skarp skiljelinje mellan de sovjetiska forskarnas bild, med Lenin som alla tiders och nationers största geni, och västdemokratiska forskares bedömningar som ofta går ut på att han saknar originalitet. Även om det sistnämnda omdömet kan vara berättigat då det gäller delar av hans ekonomiska och filosofiska skrifter, är det knappast korrekt beträffande hans politiska arbeten. Leninismen är grunden till den marxistiska revolutionsrörelsens politiska teori för förhållandena både under kapitalismen och proletariats diktatur. Jfr ►marxism-leninism. Lt Lu

Stalin

[*Nationalencyklopedin band 17, sid 190-191*]

Stalin, Josef, eg. *Iosif Vissarionovitj Džjugasjvili*, f. 21 dec. 1879, d. 5 mars 1953, sovjetisk politiker av georgiskt ursprung. S., född i Gori i Georgien som son till en alkoholiserad skomakare och en tvätterska, blev efter att ha gått ut kyrkskolan i hemstaden stipendierad elev på det ortodoxa prästseminariet i Tbilisi. Som artonåring anslöt han sig till en illegal socialdemokratisk partigrupp, vilket 1899 ledde till att han relegerades från seminariet och ett år senare för första gången tvingades gå under jorden för att undkomma den tsaristiska hemliga polisen. Under perioden 1901–17 levde han som yrkesrevolutionär i den kaukasiska industristaden Baku, i huvudstaden Sankt Petersburg och i sibirisk exil, först ofta under pseudonymen ”Koba”, från ca 1910 som Stalin, en avledning av det ryska ordet för ”stål”. År 1903 ställde han sig på den bolsjevikiska sidan i den ryska socialdemokratins partisplittring, deltog i bolsjevikpartiets kongresser, bl.a. i Stockholm 1906, och upptogs 1912 i partiets centralkommitté. Samma år var han en kort tid redaktör för den nystartade partitidningen Pravda. År 1913 författade han sitt förrevolutionära huvudverk *Marxismen och den nationella frågan*, i vilket han i polemik mot austromarxisterna och i anslutning till Lenins idéer hävdade varje folks rätt till etnoterritoriellt självbestämmande.

Återbördad till huvudstaden från sibirisk exil efter februarirevolutionen 1917, spelade han som medlem i partiets exekutivkommitté och medarbetare i Pravda en undanskymd men organisatoriskt viktig roll i det händelseförlopp som ledde fram till bolsjevikernas statskupp i november 1917. I samband med kuppen utsågs S. till folkkommissarie för nationalitetsfrågor i den första sovjetregeringen och flyttade till Moskva i sällskap med sin sextonåriga hustru Nadezjda Allilujeva, som blev mor till Svetlana Allilujeva. Som folkkommissarie, en post som han behöll till 1922, åsidosatte

han snart sina förrevolutionära idéer om folkens självbestämmande. Särskilt starkt tog han avstånd från nationalistiska stämningar i Ukraina. År 1919 blev han medlem i det alltmer centraliserade partiets politbyrå. I inbördeskriget deltog S. aktivt i försvaret av Tsaritsyn, sedermera omdöpt till Stalingrad. I april 1922 blev han såsom en utanför partikärnan relativt okänd funktionär bolsjevikernas generalsekreterare. Den administrativa posten betraktades vid denna tid som obetydlig men blev det ämbete kring vilket S. skulle samla sin diktatoriska makt fram till sin död drygt trettio år senare. Den sjukdomsdrabbade Lenins varningar till partiet för S:s begynnande maktfullkomlighet förklingade ohörda.

I avsikt att utmanövrera både huvudkonkurrenten Lev Trotskij och övriga medtävlare i kampen om högsta parti- och statsmakten i samband med Lenins död 1924, lärer sig S. i centralkommittén först med en vänstergrupp kring Zinovjev och Kamenev, därefter med en högerfraktion ledd av bl.a. Bucharin. Efter att ha vunnit maktkampen framträdde S. 1929 öppet som Lenins arvtagare och ensam sovjetledare. Han omgav sig med en egen parti- och statsapparat, ledd av trogna underlydande som Molotov och Kaganovitj, medan Trotskij förvisats till Centralasien och övriga konkurrenter fick underordnade administrativa poster. Trotskijs huvudidé om den permanenta internationella revolutionen fick stå tillbaka för S:s satsning på "socialismen i ett land". Denna andra, i förhållande till bolsjevikkuppen 1917 mycket mera genomgripande rysk-sovjetiska revolution fick till följd att Lenins moderata nya ekonomiska politik (NEP) i slutet av 1920-talet kom att ersättas med en påskyndad industrialisering med huvudvikt på tung industri, kollektivisering av jordbruket och femårsplanering av samhällslivet.

Med hjälp av propaganda och terror lade S. under åren kring 1930 grunden för ett totalitärt system, ofta kallat "stalinismen". Lagar stiftades för att hindra inre opposition. Medborgarnas geografiska rörlighet beskars, bl.a. genom en återgång till tsarernas system med inrikespass. Gulag tillkom för att administrera ett fånglägersystem som under Stalineran ständigt växte i omfång. I dessa läger, som fungerade som integrerade beståndsdelar i planekonomin, blandades kulaker och andra bönder som vägrat uppgå i kollektivjordbruken, politiska opponenter, religiösa och etniska grupperingar, kriminella och många oskyldiga offer för ett utbrett angivningssystem och säkerhetspolisens terror. Det stalinistiska samhällslivet militariserades och disciplinerades, förryskningskampanjer inleddes, kulturen närmades till den rysk-ortodoxa traditionen och underordnades sovjetstatens behov och sovjetideologin utvecklades inte minst genom Stalins teoretiska skrifter till ett heltäckande, svart-vitt idésystem, som gav den diktatoriska regimen politisk legitimitet och nedsvärtade alla inre och yttre fiender. Medan hustruns självmord 1932 tillfälligt verkade återhållande på S., blev mordet på partikamraten Kirov i Leningrad 1934, antagligen initierat av S. själv, startskottet för mycket omfattande utrensningar inom den kommunistiska partiapparaten. Dessa kulminerade i Moskva-processerna 1936–38, offentliga rättegångar vid vilka S:s kvarvarande politiska opponenter dömdes till döden efter att under tortyr ha erkänt sin skuld. År 1940 mördades Trotskij i Mexico, av allt att döma på uppdrag av S. Inga säkra uppgifter finns om hur många miljoner sovjetmedborgare som dukade under för S:s terrorapparat.

Satsningen på socialism i ett land och Sovjetunionens relativa internationella isolering medförde att S. på 1930-talet ägnade föga uppmärksamhet åt utrikespolitiska frågor. Idéer om världsrevolution och internationella inflytandesfärer fick stå tillbaka för den inre konsolideringen. En allt mer aggressiv politik från Tysklands och Japans sida tvingade dock S. att agera utrikespolitiskt, samtidigt som den inre ekonomiska och militära moderniseringen påskyndades. Icke-angreppspakten med det nazistiska Tyskland 1939 var sannolikt i grunden en defensiv åtgärd för att så länge som möjligt hålla Sovjetunionen utanför andra världskriget, även om pakten även innehöll ett hemligt tilläggsprotokoll om uppdelning av Östeuropa mellan signatärerna. I samband med Tysklands angrepp på Sovjetunionen sommaren 1941 stärkte S. ytterligare sin inre makt genom att överta posten som regeringschef, försvarsminister, ordförande i sovjetstatens försvarskommitté och överbefälhavare. År 1943 antog han titeln marskalk, 1945 generalissimus. Vid de allierade ledarnas konferenser i Teheran 1943, på Jalta och i Potsdam 1945 stod S. på höjden av sin nationella och internationella makt som ledare för den stat som med oerhörda mänskliga och materiella offer slagit

tillbaka Hitlers arméer och befriat stora delar av Öst- och Centraleuropa från nazismen. Denna utveckling förändrade ingenting i den inre samhällsutvecklingen under S:s återstående livstid. En alltmer paranoid misstänksamhet hos S. gjorde att jakten på inre fiender återupptogs och intensifierades. Nya utrensningar genomfördes, bl.a. mot judiska grupper. Bakom den snabba återuppbyggnaden efter kriget låg bl.a. en ökad likriktning och ett utbyggt lägersystem. Nypublicerad Gulag-statistik visar att antalet lägerfångar var som störst under åren före S:s död 1953.

Den moderna vetenskapliga diskussionen om S. och hans styre har kretsat kring två huvudfrågor. Den ena har rört kontinuiteten och förändringen i förhållande till dels den tsaristiska och leninistiska maktutövningen, dels senare sovjetiska och postsovjetiska härskare, den andra likheterna och skillnaderna i förhållande till Hitlers samtidiga totalitära regim. Nyöppnade rysk-sovjetiska arkiv kommer kanske inte att ge oss nya kunskaper om individen S. men däremot säkert om det stalinistiska systemets exceptionella styrka och livskraft. *KGKn*

Litt.: I. Deutscher, *Stalin: En politisk biografi* (sv. övers. 1972); M. Djilas, *Conversations with Stalin* (eng. övers. 1962); W. Laqueur, *Stalin: The Glasnost Revelations* (1990); R. Medvedev, *Stalin och stalinismen* (sv. övers. 1981).

Stalinism

stalinism, ett ur sovjetledaren Josef Stalins styre framväxt totalitärt samhällssystem, innefattande en diktatorisk kommunistisk maktutövning, planekonomi, en heltäckande sovjetideologi och en omfattande kommandoadministrativ apparat med repressiva funktioner.

Trotsky

[*Nationalencyklopedin band 18, sid 443*]

Trotsky [tro'tskij] (före 1902 *Bronstein*), **Lev**, 1879–1940, rysk (sovjetisk) politiker och marxistisk teoretiker av judisk härkomst. Efter utbildning i Odessa blev T. 1898 som nybliven yrkesrevolutionär fängslad och sänd i exil till Sibirien. Därifrån flydde han 1902 på falskt pass under namnet T. till London, där han lierade sig med den s.k. Iskrgruppen runt Plechanov och Lenin. Till skillnad från den sistnämnde valde T. vid den ryska socialdemokratins kongress 1903 den reformistiska mensjevismens väg, vilket inte hindrade honom från att revolutionsåret 1905 återvända till Ryssland och som ordförande i den nybildade arbetarsovjeten organisera upproret mot tsarmakten i Sankt Petersburg. Sedan upproret kuvats skickades T. 1907 i sibirisk exil men flydde än en gång, nu till Wien, där han verkade som journalist och utvecklade sin teori om den permanenta revolutionen; se ►trotskism. T. deltog i Zimmerwaldkonferensen 1915 och var krigskorrespondent i Frankrike innan han 1916 deporterades därifrån och reste till USA.

Efter tio år i yttre exil återvände han efter nyheterna om februarirevolutionen 1917 till Petrograd, där han upptogs i bolsjevikpartiets centralkommitté och åter valdes till sovjetordförande. Som folkkommissarie för utrikesfrågor i den nya bolsjevikregeringen spelade T. en huvudroll i de fredsförhandlingar med Tyskland som utmynnade i Brest-Litovskfreden 1918. Därefter var han krigskommissarie och kunde genom sin kontroll över Röda armén bygga upp en stark position i parti och statsapparat. T. nedslog tillsammans med Tjuchatjevskij Kronstadtopproret 1921. Med hänvisning till hans mensjevistiska förflutna och ”ideologiska missgrepp” kunde ändå Stalin efter Lenins död åsidosätta T.; 1925 tvingades han lämna krigskommissariatet, 1926 politbyrå och 1927 centralkommittén. I december sistnämnda år utmönstrades hela den ”trotskistiska” gruppen ur partiet, och T. deporterades till Kazachstan. Anklagad för antisovjetisk verksamhet drevs han 1929 från Sovjetunionen. I exil skrev han självbiografiska böcker, däribland *Mitt liv* (1930, sv. övers. 1937), samt polemiska verk mot Stalin och stalinismen. T. mördades 1940 i Mexico av en sovjetutbildad spansk agent. *KGKn*

Litt.: I. Deutscher, *Trotsky* 1–3 (1954–63).

Trotskism

trotskism, politisk och ideologisk riktning som hämtar sin utgångspunkt i Trotskijs idéer. Dessa har sin grund i de tankar om den permanenta revolutionen som Trotskij i motsättning till både Lenin och många mensjeviker utformade under åren före första världskriget. För Trotskij stod det klart att en revolution i Ryssland skulle komma att utlösa en våg av revolutioner i det industrialiserade väst, vars ekonomiska bistånd i sin tur skulle konsolidera den ryska revolutionen. Därmed skulle spridningen av socialismen bli global. Trotskijs vedersakare betvivlade att en omstörtning av det relativt underutvecklade ryska samhället skulle få en sådan omedelbar effekt på övriga världen. Under maktkampen i Sovjetunionen i samband med Lenins död 1924 aktualiserades åter denna motsättning; medan Stalin efter den resultatlösa väntan på världsrevolutionen förespråkade "socialismen i ett land" som en väg att stärka sovjetstaten för att kunna motstå väntade attacker från kapitalistiska västmakter, framhärjade Trotskij i den permanenta revolutionens giltighet. Därtill kritiserade han det sovjetiska kommunistpartiet för att ha stelnat i byråkrati och opportunistiskt givit avkall på den världsrevolutionära idén till förmån för samförstånd och stabilitet. Stalinismen gick segrande ur den sovjetiska kampen och trotskismens anhängare utrensades, men genom den av Trotskij initierade

► Fjärde internationalen (1938) överlevde trotskismen upphovsmannen och har under efterkrigstiden kommit att influera socialistiska och kommunistiska partier både i väst och i tredje världen.

KGKn

Fjärde internationalen

Fjärde internationalen, *Den socialistiska världsrevolutionens parti*, trotskistisk rörelse. F. bildades av Leo Trotskij i opposition mot den politik som fördes av den Stalinkontrollerade Tredje internationalen (Komintern). F:s konstituerande kongress hölls i Paris 3 september 1938. Organisationens ursprung skall sökas i den vänsteropposition som växte fram i Sovjetunionen för att få Stalin och hans anhängare att återvända till bolsjevikernas ursprungliga program. Efter utvisningen från Sovjetunionen 1929 arbetade Trotskij intensivt för att utveckla vänsteroppositionen internationellt. När Hitler 1933 kom till makten i Tyskland, utan något egentligt motstånd från de gamla arbetarpartierna, gav Trotskij upp försöken att reformera Komintern och uppmanade till bildandet av en ny revolutionär international.

Trotskij författade det dokument som var grundläggande för F:s bildande, "Kapitalismens dödskamp och Fjärde internationalens uppgifter", mera känt som "övergångsprogrammet". Starka sektioner uppstod bl.a. i USA, Vietnam, Kina, Ceylon (Sri Lanka), Belgien och Bolivia. Bland framträdande representanter för F. kan nämnas Trotskijs son Leon Sedov, amerikanen James Cannon, vietnamesen Ta Thu Thau, nederländaren Jean van Heijenoort och belgaren Abraham Léon. F:s medlemmar har under långa perioder varit utsatta för svår repression och flera i dess ledning har mördats, även Trotskij. F. splittrades 1952–53 och därefter har de som bekant sig till trotskismen varit politiskt djupt oeniga. Arbetar- och studentradikaliseringen under 1960-talet innebar en renässans för trotskismens idéer, inte minst i länder som Argentina, Storbritannien och Frankrike. Till dagens mer kända namn hör den franske historikern Pierre Broué och den belgiske ekonomen Ernest Mandel. *Christer Franzén*

Litt.: P. Broué, *Trotsky* (1988); I. Deutscher, *Den väpnade profeten: Trotskij 1879–1921* (sv. övers. 1971); I. Deutscher, *Den avväpnade profeten: Trotskij 1921–1929* (sv. övers. 1972), I. Deutscher, *Den förvisade profeten: Trotskij 1929–1940* (sv. övers. 1972).